

Я. В. Пилипчук

ІМЕНА КИПЧАКІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

Досі вельми актуальною залишається проблема походження багатьох кипчацьких імен. Існують деякі роботи, присвячені кипчацькій антропонімії. Так, Л. Рашоні записав кипчацькі імена в Угорщині [Rasonyi, 1965]. М. Баскаков склав реєстр кипчацьких імен у слов'янських літописах [Баскаков, 1985]. Д. Моравчік та Н. Ілієв зафіксували кипчацькі імена у візантійських джерелах [Moravcsik, 1983; Илиев, 2013]. М. Лазареску-Зобіан зафіксувала кипчацькі імена у Молдавії та Волощині [Lăzărescu-Zobian, 1984]. Проте досі не складено повного переліку імен кипчаків, згаданих у європейських джерелах. Назріла необхідність створити повну базу даних стосовно кипчацьких імен. Також варто дослідити кількісний склад імен, тобто відзначити скільки їх є у різних джерелах, розділити імена на групи за походженням. Це і є головним завданням запропонованої роботи. Отже, на розгляд представлені кипчацькі антропоніми за абетковим принципом.

Абоска. Угорський кипчак, який згаданий у угорському джерелі під 1459 р. Л. Рашоні вважав, що це ім'я похідне від куманського *abušqa* (у перекладі – «старий») [Rasonyi, 1967, с. 135].

Аспа. Аспами звали двох кипчацьких ватажків у 1107 р., котрі видали своїх доньок заміж за синів Володимира Мономаха та Олега Святославича. Один з них був сином Асеня, а другий – сином Гиргеня. Один з Асп конфліктував з волзькими булгарами у 1117 р. і під час мирних переговорів з ними був отруєний. Щодо імені Аспа М. Баскаков висловив припущення, що воно походить від слів Ау

(місяць) + *oba* (плем'я), тобто «місячне плем'я». Проте, на думку П. Голдена, ім'я могло походити від *Qay* + *oba*, тобто «плем'я кай». Початкове «к» випадає у кількох кипчацьких діалектах. М. Баскаков наводив й інші форми. На його думку, *Aj* (місяць) + *ara* (дядько), тобто «місячний дядько». *Aja-eje-ije* (пан) + *ara* (вічливе звертання до старших), дослівно «дядько з боку батька». Також можливі такі варіанти: *Aju* (ведмідь) + *abu* (іменник), *aja* (пан) + *abu* (іменник), *aju* + *ara*. О. Прицак вважав, що Аєпи належали до племені кай і династії Асенідів [Баскаков, 1985, с. 80; Прицак, 2008, с. 241; Лаврентьевская..., 1962, с. 250, 282–283; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Азгулуй. Цей кипчацький ватажок згадувався під 1086 р. як князь Таревський, тобто вождь племені тарев. Був згаданий у «Повчанні Мономаха». Загинув під час однієї з виправ Володимира Мономаха. М. Баскаков запропонував такі можливі пояснення етимології його імені: *Az* (мало) + *külük* (прославлений герой). Також можливий і інший варіант: *Azyq* або *azyg* + *Ly*, що разом *Azyqly* (той, хто має ікла, ікластий) [Баскаков, 1985, с. 80; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Лаврентьевская..., 1962, с. 250].

Айдар. Щодо можливості існування цього кипчацького ватажка є вагомі сумніви, оскільки він згаданий тільки у пізньому Никонівському літописі, а в Лаврентіївському та Новгородському Першому літописах згадки про нього немає. Цей скептицизм висловив П. Голден. Проте М. Баскаков та Г. Федоров-Давидов вважали його цілком реальним. М. Баскаков розглядав кілька етимологій імені Айдар. Перша гіпотеза – від *ajdar* (тюркський оселедець на голові хлопчика), друга – від *hajdar* (лев). Існування вождя з таким іменем не виключене, але стосовно згадки про нього в інших літописах відповідь негативна [Баскаков, 1985, с. 80; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Айсупа/Асупа/Аксупа. Один з вождів лукоморських кипчаків. Згаданий у 1103 р. серед загиблих кипчацьких ханів у битві на річці Молочній (Сутінь). М. Баскаков розглядав кілька етимологій імені цього вождя: від *ajaz* (ясний) + *ara*, тобто «ясний дядько», від *öküz* (бик) + *ara*, від *oguz* (простий, грубий) + *ara*, та від *aqys* (благословення) + *ara*, і від *asov* (допомога) + *ara* [Баскаков, 1985, с. 80; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224; Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 225].

Аклан. Налезав до Бурчевичів, тобто кипчацького племені бурдж-огли. Згадувався у Лаврентіївському літописі під 1110 р. М. Баскаков пропонував такі гіпотези: *aq* (білий) + *lan* (сокіл), *aq-olan*, тобто «чистий» або «чесний», *aq* (білий, чесний) + *ulan* чи *oglan* (юнак) [Баскаков, 1985, с. 80; Лаврентьевская..., 1962, с. 250; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Акочай. Таке ім'я, ймовірно, мав один із придунайських чи лукоморських кипчаків. Згадок у літописах про такого вождя немає. Згадано лише, що існував Бегбарс Акочайович. При цьому це ім'я не по батькові, оскільки батьком Бегбарса був Акум. Акочай, ймовірно, був родоначальником клану. За версією М. Баскакова, ім'я походить від сполучення слів *Aq* + *uča* (біла спина) [Баскаков, 1985, с. 81; Ипатьевская..., 1962, с. 761; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Акум. Батько Бегбарса Акочайовича. Подібне ім'я мав батько Акуша з лукоморських кипчаків. А ще так звали батька Асеня. На думку М. Баскакова, етимологія цього імені мала три варіанти. За першим із них, ім'я походило від тюркського слова *Öqüm* (купа), за другим – від тюркського *öküm/üküm* (великий), за третім – від тюркського *Oqut* (опора) [Баскаков, 1985, с. 81; Ипатьевская..., 1962, с. 671, 761; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Акуш. Таке ім'я мав вождь дунайських кипчаків, які в 1090 р. вдерлись до Угорщини. Також так звали одного з вождів лукоморських кипчаків наприкінці XII ст. Можливо, він належав до клану Урусобичів. На думку М. Баскакова, етимологія цього імені *Aq* (білий) + *quš* (орел, птаха), тобто білий орел або білий лебідь. Дослідник не виключав і іншої можливості – походження імені від тюркського слова *Aqiš* – благословення. О. Прицак вважав більш правильною форму *Aq-quš* – білий птах [Баскаков, 1985, с. 81; Прицак, 2008, с. 180; Ипатьевская..., 1962, с. 675; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226; Шушарин, 1997, с. 327–328; Thorau, 1987, p. 121; Scriptores Rerum Hungaricarum..., 1766, p. 163–164; Chronicon Pictum..., 1883, p. 196–197].

Алак. Вождь із таким ім'ям згаданий у Лаврентіївському літописі під 1184 р. Був одним із кипчацьких ватажків, захоплених у полон Святославом. За однією з гіпотез М. Баскакова, ім'я походить від тюркських *Ylaq-ylag-ulaq* (маленький кінь, щойно народжене козеня). За іншою гіпотезою цього ж дослідника, ім'я походить від тюркського слова *Ulaq* (тупий) [Баскаков, 1985, с. 81; Лаврентьевская..., 1962, с. 396; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Алдімір. У візантійських джерелах Елітіміріс, в угорських джерелах – Олдамур. Жив у другій половині XIII ст. Був одним з кипчацьких беків в Угорщині. Не погодився з умовами сейму у Тетені. У 1280-му чи 1282 роках зазнав поразки від угорців у битві на озері Ход. Втік до Болгарії. У 1285 р. зініціював похід монголів на Угорщину. Був родичем Георгія Тертера і, очевидно, міг бути родичем і Котяна. Належав до племені дурут. П. Павлов пропонує свою етимологію: *Al* (червоне) + *Temir* (залізо) = розігріте залізо. Й. Заїмов висловив гіпотезу, за якою етимологія імені Алдімір така: *Al* чи *El* (рука) + *Demir* (залізо), тобто Алдімір – це «залізна рука». В. Стоянов запропонував іншу етимологію – Айдемір: *Ay* (місяць) + *demir* (залізо), тобто «місячне залізо». Л. Рашоні висунув таку гіпотезу: *El-temiri* – залізна держава, тобто «керівництво державою залізною рукою». Н. Ілієв пропонує варіант: «носити залізо», тобто «бути воїном». Цікаво, що «залізна рука» турецькою мовою звучить як «Демірел» [Moravcsik, 1983, s. 124, 361; Павлов, 2000; Stoyanow, 2001; Илиев, 2013, с. 100–101; Chronicon Dubnicense..., 1884, s. 106–107; Scriptorum Rerum Hungaricarum..., 1766, p. 188; Павлов, 2000; Павлов, 2009, с. 400; Hudud al-Alam..., 1937, p. 226].

Алпамиш. У Микити Хоніата цей кипчацький вождь згаданий як Елпуміс. Про нього також згадує Феодор Скутаріот. Цей кипчацький вождь згаданий близько 1185 р. Тюркський варіант імені – Алпамиш. Це ім'я похідне від тюркського *Alp* (герой, сміливість, мужність). Можливо це ім'я означає «мужність» або «велетень». Нагадаємо, що Алпамиш – це герой тюркських епосів. Сам епос «Алпамиш» вважають кипчацьким [Илиев, 2013, с. 98; Moravcsik, 1983, p. 124, 361].

Алпра/Алпер. Згаданий поряд з Узуром під 1279 р. Цей кипчацький бек в Угорщині жив у другій половині XIII ст. і входив до оточення короля Ласло IV Куна. Походження імені Алпра (Алпар) має два пояснення. За першою гіпотезою, яку обстоюють Л. Рашоні та Н. Беренд, це слово похідне від тюркського *al* (червоний) + *burā* (верблюд) = *alburā* (червоний верблюд чоловічої статі). За другою – від тюркських *Alp* (богатыр) + *är* (чоловік) = *Alper* (чоловік-герой), тобто від тюркського означення шляхетної та сильної людини. За версією Л. Рашоні, це ім'я могло мати форму *Olper*. У цій формі ім'я кипчацького бека згадане у 1255 р. У формі Алпра ім'я згадується в 1284 р. [Constitutio Cumanorum, 1849, s. 350, 54–55, 79–

80; *Berend, 2001(1)*, p. 106, 108–109; *Zimonyi, 2007*; *Fontes Rerum Bohemicarum...*, 1874, s. 310–316, 330; *Articuli Cumanorum, 1849*; *Berend, 2001(2)*, p. 252; *Rasonyi, 1967*, p. 135–136].

Алтабарз. Кипчак згаданий в угорському документі під 1347 р під іменем *Altabarz*. Ім'я походить від *altī barz* – шість барсів [*Rasonyi, 1967*, p. 136].

Алтунопа. Кипчацький вождь кінця XI ст. – початку XII ст. Алтунопа взяв участь у битві на В'ягрі у 1097-му чи 1099 році. Здійснив удаваний відступ і заманив угорське військо у засідку. У 1103 р. був вороже налаштований щодо Русі. Загинув у 1103 р. в авангардному бою поблизу річки Сутіні. За версією М. Баскакова, це ім'я походить від *Altun* (золото) + *apa* (дядько, батько). Можливий також варіант, що *Altun* (золото) + *apa* (ввічливе звертання). Його ім'я мало бути тотожним з літописним Алтун-опою. П. Голден пропонував варіант *Altun + oba*, тобто «Золотий рід» [*Баскаков, 1985*, с. 81; *Лаврентьевская...*, 1962, с. 271, 279; *Ипатьевская...*, 1962, с. 254–255; *Федоров-Давыдов, 1966*, с. 224; *НПЛ, 1950*, с. 19, 203; *Golden, 1997*, p. 108].

Амурат. Історичність цього кипчака П. Голден поставив під сумнів. Цей вождь згаданий лише у Никонівському літописі, проте не згаданий в Іпатіївському, Лаврентіївському, Новгородському Першому літописах. На думку М. Баскакова, це ім'я трактується як «обов'язок», «зобов'язання». З монгольської ж мови *amyrad* перекладається як «мирний», «спокійний», «любий» [*Баскаков, 1985*, с. 81; *Федоров-Давыдов, 1966*, с. 225].

Арбуз. Один із кипчацьких беків другої половини XIII ст. Входив до оточення короля Ласло Куна. Ймовірно, брав участь у битві при Кресенбруні у 1260 р. та Дюрнкурті у 1278 р. на стороні угорців проти чехів. Погодився з умовами сейму у Тетені. А. Палоці-Хорват вважає, що ім'я цього вождя походить від тюркського *arbutz* (кавун) [*Paloczi-Horvath, 1989*, p. 54–55, 79–80; *Berend, 2001(2)*, p. 106, 108–109; *Zimonyi, 2007*; *Fontes Rerum Bohemicarum, 1874*, s. 310–316, 330; *Annales Bohemiae...*, 1874; *Rasonyi, 1965*, p. 136].

Арсланопа. Один із лукоморських кипчаків. У літописах згаданий під 1103 р. Був одним зі страчених русинами вождів під час битви на річці Сутіні. М. Баскаков пропонував таку етимологію: *Arslan + apa* (лев та дядя) та *Arslan + apa* (лев та ввічливе звертання). О. Прицак вказував, що *arslan* перекладається як «лев». П. Голден пропонує *arslan* та *oba*, тобто «лев'ячий клан» [*Баскаков, 1965*, с. 81;

Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 255; Прицак, 2008, с. 40, 108, 766].

Асадук. Згаданий у «Повчанні Мономаха». Брав участь у подіях 1078 р., коли допоміг Олегу Святославичу повернути під свій контроль Чернігово-Сіверську землю. М. Баскаков для імені пропонував єдину етимологію – *Āsa (esi)* (його розум, свідомість) + *oduq* (уважний) = живий розум, кмітливий [Баскаков, 1985, с. 81; Лаврентьевская..., 1962, с. 248; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224].

Асень. Кипчацький вождь другої половини XI ст. Відомо лише, що він помер у 1082 р. і залишив по собі кількох синів. Цей Асень (у літописах – Осень) був братом Бегубарса та Сакза. Осеневом називалось одне з міст придонецьких кипчаків, можливо Шарукань. Асаном або Асенем Микита Хоніат називав одного з християнізованих кипчаків, який був федератом Візантійської імперії і мав володіння у Подунав'ї. Дістав при хрещенні ім'я Іван. Скористався допомогою дунайських кипчаків, влахів та бродників у 1186 р. в Мезії проти візантійців. М. Баскаков вважає можливими дві етимології імені Асень – від тюркського іменника *Āsān* (здоровий) чи дієприслівникового звороту *össin* (нехай зростає). Візантійська грецька форма цього імені – Асаніс. Осень – слов'янська форма імені *Āsān/Esen*. Асень – похідна форма від імені Есен, тобто «здоровий», яка, на думку О. Прицака, була також назвою і династії, і клану. В. Стоянов вважає, що ім'я Асан може походити від тюркютського Ашина, і пропонує свою етимологію імені вождя від тюркського прислівника *esen* (здоровий, радісний, життєрадісний, розумний). І. Вашарі вважав давньоруську форму імені Асень/Осень похідною від тюрк. *esen* (музика, здоровий, безпека). У «Синодику Борила» Асеня названо Бельгуном. Це ім'я похідне від тюрк. *bilgün* (знаючий, розумний). Швидше за все, це було прізвисько Асеня [Баскаков, 1985, с. 81; Moravcsik, 1983, s. 73–75, 361; Stoyanow, 2001; Прицак, 2008, с. 240–241; Лаврентьевская..., 1962, с. 249; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226; Vasary, 2005, p. 38–47].

Бейбарс (у літописах Багубарс, Багбарс, Бегбарс). Так звали декількох кипчацьких вождів. Перший з них жив наприкінці XI ст. і був споріднений з Асенем та Гиргенем. У «Повчанні Мономаха» вказано, що Володимир Мономах помилував декількох його синів. Інший кипчацький вождь жив наприкінці XII ст. і належав до клану Акочая. Бейбарсом звали ще одного кипчацького вождя. Він похо-

див із племені бурдж-огли. У 40–50-ті рр. XIII ст. був мамлюком у Єгипті. Завдяки особистим талантам став еміром. Перебував на службі в єгипетських та сирійських Аййубідів. Відіграв важливу роль у перемозі над монголами при Айн-Джалут у 1260 р. У 1260 – 1277 рр. був султаном Єгипту та здійснив кілька десятків кампаній проти хрестоносців, монголів, кілійських вірмен. М. Баскаков припускав, що ім'я Бейбарс, згадане у літописах, походило від *baqu* (пагорб) + *bars*, тобто «барс, котрий живе між пагорбів» чи від слів *buq* або *bug* (корпус, осанка), звідси *Bugybars* (із осанкою барса). С. Ковач пропонувала варіант *Beybars*, тобто «пан-барс» [Баскаков, 1985, с. 81–82; Ипатьевская..., 1952, с. 671, 761; Гаркавец, 2011; Kovacs, 2005, р. 257]. Існують й інші форми імені. У більш пізній час було прийнято носити ім'я Бегбарс. *Vars* означає «барс», а *beg* – «пан». В. Стоянов пропонує форму «пан-барс» [Stoyanow, 2001]. Ім'я Бейбарс в арабській графіці читалось як *Baybars*, *Baibars*, *Baïbars*, *Beybars*, *Beyburs* (*Beybars*), *Veibars* та *Bibars* (*Baybars*). Дзеркальне арабське відображення цього імені – Барсбай чи Барсбей. При цьому Бейбарс – це огузька форма цього імені. Казахською формою цього імені є Байбарис. Для татарської, карачаївської, кумицької мови характерна форма Бійбарс. Давньотюркська форма цього імені – Бегбарс. Власне давньотюркську форму імені запозичили літописці Русі, повідомляючи про Багбарса, Бегбарса, Бегварса. Причому характерно, що практично усі згадані вожді мали володіння у східноєвропейських степах [Гаркавец, 2011].

Баліар. Під 1322 р. в угорському документі поряд з Бітером згаданий Баліар. Він був сином Тешенча. Л. Рашоні висловив гіпотезу, що це ім'я походить від *Bay-er* [Rasonyi, 1967, р. 138].

Балик. Так звали одного з християнізованих і булгаризованих кипчаків. Його можна вважати радше болгариним, ніж кипчаком. Разом із Добротіцею Балик правив Карвунським (Добруджанським) деспотом (князівством) у середині – другій половині XIV ст. В. Стоянов вважає, що це ім'я могло мати дві етимології. За першою, воно походило від тюркського позначення міста, за другою – від тюркського позначення риби – *balıq*. Ім'я могло набути також форм Баліка чи Белек [Stotanow, 2001; Прицак, 2008, с. 224–225].

Барамук. Під 1354 р. в угорських документах згаданий Барамук (син Кабака). Л. Рашоні вказував на афікс *-muq* у цьому слові [Rasonyi, 1967, р. 137].

Барак. Так звали одного з кипчацьких вождів, котрі потрапили в полон до Святослава у 1184 р. М. Баскаков вважав, що це ім'я походить від тюркського слова *Baraḡ* (кудлатий собака). Під 1521 р. в угорському документі згаданий Деметрій Бараг [Баскаков, 1985, с. 82; *Stoyanow*, 2001; Лаврентьевская..., 1962, с. 395; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; *Rasonyi*, 1967, р. 137].

Басараб. Так звали засновника правлячої династії Волощини. Він був сином Тихомира. На думку П. Павлова, М. Лазареску-Зобіан та А. Гьокбеля, Басараб, як і його рід, мав кипчацьке походження. Зазвичай це ім'я вважають похідним від тюркських слів *bas* (придушувати, правити, керувати) + *är* (чоловік) + *oba/aba* (батько, дядько, старший брат). Басараб у перекладі означало «правлячий рід», або «той, хто походить з правлячого роду». У латиномовних джерелах ім'я згадувалось як *Bazarab*, *Bazarad*, *Bazaras*, *Bozorab*, *Basarat*. Закінчення «-d» може бути пояснене угорською адаптацією цього тюркського імені [Илиев, 2013, с. 101; *Lăzărescu-Zobian*, 1984, р. 267; Павлов, 2009, с. 400; *Vasary*, 2005, р. 152]. І. Вашарі вказує, що ім'я Басараб походить від куманського *Basar-oba* [Vasary, 2005, р. 149–152]. А. Гьокбель вважає, що ім'я батька Басараба – Тохомер походить не від Токтомер, а від Токомер [Gökbel, 2002, р. 654; *Vasary*, 2005, р. 152].

Басти. Кипчацький ватажок з таким іменем згаданий під 1223 р. За даними галицько-волинського літописця, він прийняв християнство. Племінна та кланова належність невідома. М. Баскаков вважав ім'я похідним від *bas* (придушувати) + афікс *dy/di*. *Basty* у перекладі з тюркського – той, хто переміг [Баскаков, 1985, с. 82; Ипатьевская..., 1962, с. 741; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Башкорт. Це ім'я кілька разів згадувалось у літописі. Перший раз згаданий у літописі під 1159 р. Башкорт допомагав князю-вигнанцю Івану Ростиславичу Берладнику здійснити похід на Галицьке Поліззя. Спроба домогтись від князя-вигнанця данини полоненими русинами була невдалою. Під 1160 р. Башкорт допомагав Ізяславу оволодіти Києвом, проте ця кампанія також була невдалою. До Башкорта втекла одна руська княжна. Інший вождь з іменем Башкорт був згаданий у 1184 р. як полонений Святослава. На думку М. Баскакова, ім'я походить від тюркських *baš* (голова) + *qurt* (вовк), тобто дослівно – вожак вовків [Баскаков, 1985, с. 78; Лаврентьев-

ская..., 1962, с. 396; Ипатьевская..., 1962, с. 501; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Бачкольда. В угорських джерелах був згаданий під 1267 р. як володар села *Aranylábúbács*. Л. Рашоні пропонував кілька етимологій. За однією з них, ім'я походить від кримсьтатарського та османсько-турецького *badž + goldi* (звернення (прохання) старшої сестри) [Rasonyi, 1967, p. 136].

Беглюк/Белук/Белюк. Кипчацький ватажок племені бурдж-огли у середині – другій половині XII ст. Був тестем Рюрика і батьком Гзи. Згаданий у літописах під 1162 р., коли став свояком Ростиславичів. У 1167-му або 1168 році Ярослав Всеволодович напав на кочів'я Беглюка, і з того часу почались активні походи бурдж-огли на Русь. М. Баскаков вважав правдоподібною таку етимологію його імені: *bek/berk* (міцний) + *lyq/liq = beklık* (міцність, твердість, міцний, твердий) [Баскаков, 1985, с. 82; Ипатьевская..., 1962, с. 532; Прицак, 2008, с. 182].

Беке. В 1347 р. під цим ім'ям згаданий син Атлабарза. З казахської мови *beki* – прищ. Також існує інша етимологія з казахської та татарської мов: *beki* – знатна дама [Rasonyi, 1967, p. 137].

Бельдюз. Один із вождів лукоморських кипчаків. Згаданий під 1103 р. як один зі страчених кипчацьких вождів. Був багатим і пропонував за себе викуп. Святополк хотів його помилувати, але Володимир Мономах наполіг на його страті. М. Баскаков пропонував кілька варіантів етимології цього імені. За першою з них, ім'я походить від *Bil-düz = Bildüz* (повідомити). За другою етимологією – *beli* (від *bel* – талія) + *düz* (прямий). Тобто ім'я означало «його пряма постава». Була ще одна версія, яка пов'язувала ім'я зі словом *balduz* (свояк) [Баскаков, 1985, с. 82; Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 255; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Більге-тегін. Згаданий під іменами Белкатгін та Балкатгін у «Повчанні Володимира Мономаха». У 1078 р. допомагав разом з двома іншими кипчацькими ватажками відвойовувати Чернігово-Сіверську землю. У 1086 р. воював під Новгородом-Сіверським. На думку М. Баскакова, етимологія прозора – від *Bilge* (мудрість, мудрий) + *tegin* (принц). Більге-тегін означає «мудрий принц». На думку дослідника, можлива й інша етимологія – *bel* (талія, поясниця, статура) + *qat* (твердіти). До слова додано афікс *gin/qyn/kin*, у результаті чого отримуємо *Beli qaqтын*, тобто «людина з міцною статурою» [Баскаков, 1985, с. 82; Лаврентьевская..., 1962, с. 248].

Бітер. Під 1292 р. в угорському джерелі згаданий Бітер, син Течеуча. Л. Рашоні вважав, що це ім'я походить від тюркського слова *bit* (готовий, зростати) [Rasonyi, 1967, p. 137].

Бердаша. Історичність існування цього вождя під сумнівом. Згаданий тільки у Никонівському літописі. Ймовірна етимологія – *Ver* (давати) + афікс *dy/di*, тобто *Berdi*. Можливо, форма походить від *Alla, Hudaj, Tengri berdi*, тобто «Бог дав». Закінчення *ša* (Бердаша) – це слов'янська адаптація імені Берді. На думку П. Голдена, це ім'я монгольського чи навіть постмонгольського часу [Баскаков, 1985, с. 82; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Golden, 1979/1980, p. 300].

Бердібек. Історичність існування цього вождя сумнівна, оскільки він згаданий тільки у Никонівському літописі. М. Баскаков запропонував етимологію *Tengri Berdi* (Бог дав) + *bek* (пан), тобто «Богом даний пан». До того ж ім'я Бердібек не зустрічається до монгольських часів у східноєвропейських степах [Баскаков, 1985, с. 82; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Болден. Під 1322 р. в угорському документі згаданий як син Ямула. Етимологія імені нез'ясована [Rasonyi, 1967, p. 138].

Бокміш. Кипчацький вождь 80-х рр. XII ст., належав до племені іт-огли. Був братом Тоглия (Ітилия). Згадувався в Іпатіївському літописі у 1183-му та 1184 рр. У 1184 р. потрапив у полон до Святослава. М. Баскаков запропонував етимологію імені від *baq* (дивитися за випасом худоби) + *tuš* або *miš*, що в підсумку дає «той, хто дивиться за випасом худоби» [Баскаков, 1985, с. 82–83; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Болуш. Кипчацький ватажок середини XI ст. Згаданий у літописах під 1054 та 1055 рр. Був першим кипчацьким вождем, який встановив контакт з Руссю і, ймовірно, тіснив огузів з Дніпровського Лівобережжя. М. Баскаков висловив два припущення щодо етимології його імені. Перше – від слова *bülüş* (спустошення), друге – від *boluš* (помічник або той, хто надає допомогу) [Баскаков, 1985, с. 83; Лаврентьевская..., 1962, с. 162; Ипатьевская..., 1962, с. 152].

Боняк. Був союзником Візантії у 1091 р. Очолював дунайських кипчаків. У 1097-му чи 1099 році надав допомогу галицьким Ростиславичам і переміг угорське військо в битві на річці В'ягрі. В угорських джерелах згаданий як Міркода. Найзапекліший ворог Русі. Здійснював походи 1095 та 1096 рр. на Русь та ледь не увірвався в

Київ. У 1105-му та 1107 рр. здійснив напади на кордони Русі. У битві на Сулі разом із Шаруканом був переможений русинами. У 1116 р. проти нього здійснив похід Володимир Мономах. Помер орієнтовно у першій чверті XII ст. У нього був син Севінч. Ще один Боняк жив у середині XII ст. За М. Баскаковим, є кілька гіпотез щодо етимології його імені. За першою гіпотезою, ім'я походить від *bānāk* (родима пляма). За другою – ім'я походить від *bojun-mojun* (шия) + *aq* = *boj(u)naq*. Боняк – це «білошийй». За третьою – Боняк походить від *bojnaq* (ящірка). П. Голден вважав можливою етимологію від уйгурського імені *Bongaq*. Л. Рашоні вважав ім'я похідним від тюркського *bön* (старий). Таке ім'я, на думку П. Голдена, як і Кипчак, було одним із захисних імен [Баскаков, 1985, с. 83]. У формі Маніак воно згадувалося в Анни Комніни. Д. Моравчік та О. Прицак вважали його формою сгодійського *Mani-ax*, тобто товариш (брат) Мані [Moravcsik, 1983, s. 181, 361; Анна Комнина, 1965, книга 8, параграфи 4–6; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224; Golden, 1979/1980, p. 300].

Бортц. Вождь племені кунун, жив у першій половині XIII ст. Ймовірно, йому належала ініціатива нападів на угорські комітати Феґеш та Брашов. Був переможений тевтонськими лицарями. У 20-х рр. XIII ст. пішов на зближення з Римом та Угорщиною. Прийняв християнство у 1228 р. У 1229 р. мав брати участь у кампанії угорців за оволодіння Галичиною. Був похований не за традиційним кипчацьким звичаєм, а у якійсь вежі. С. Ковач вказує, що в латиномовних хроніках зустрічалися й інші форми імені цього кипчацького вождя – *Brut*, *Bauch*, *Bruch*. У Хроніці Емони він згаданий як вождь вальвів *Boricus*. Згідно з цим джерелом, цей вождь був хрещений у 1227 р. Що стосується етимології імені, то деякі дослідники вважають його похідним від тюркського слова «перець». На думку П. Голдена, тюркське ім'я Бортца було *Vars*, *Borč* або *Burč*. В. Спіней вважав можливою формою імені Бортц форму Буртчі. С. Ковач висунула декілька гіпотез щодо етимології імені кипчацького вождя. За однією з них, ім'я Бортц – це слово Барс. Дослідниця пов'язувала цю форму з ім'ям Бегуварс в Іпатіївському літописі. Етимологія від *Vars* (барс) можлива, якщо зважати, що в тюрків були популярні тотеми, зокрема котячі тотеми. За другою гіпотезою – Бортц означає *Borč/Vorz*, тобто «борг». За третьою – ім'я походить від *Burč*, тобто «перець». Проте ці пояснення здавались С. Ковач непереконливими, і вона пов'язувала ім'я Бортц з етнонімом «бурд-жогли» [Голден,

2008, р. 326; *Осіп'ян*, 2005(2), с. 4–5; *Spinei*, 1986, р. 52; *Kovacs*, 2005, р. 256–259; *Spinei*, 2008, р. 423–424].

Бузкан. В угорському документі під 1333 р. згаданий Бузкан (син Арбуза). Л. Рашоні вважає, що це ім'я похідне від тюркського *Buzgan* (знищити, знищувальний) [*Rasonyi*, 1967, р. 138].

Букур. В угорському документі під 1352-й та 1354 рр. згадана особа на ім'я *Buchuer* чи *Bochwr*. Л. Рашоні вважає, що це ім'я схоже на *bučur* із давньотюркських рунічних написів. Етимологія імені нез'ясована [*Rasonyi*, 1967, р. 138].

Бутемер. Кипчацький бек із племені Ілончук (йилан). Згаданий в угорському документі під 1342 р. Перебував на службі в угорців. Служив Карлу Роберту та Людовику з династії Анжу. Етимологія імені нез'ясована [*Mandoky-Kongur*, 1972; *Mandoky-Kongur*, 1976; *Paloczi-Horvath*, 1989, р. 59; *Rasonyi*, 1967, р. 138].

Бякоба/Бякоб. Кипчацький вождь, згаданий в Іпатіївському літописі під 1180 р. За гіпотезою М. Баскакова, це ім'я походить від *bek* або *berk* (міцний) + *ara* (дядько по батькові) [*Баскаков*, 1985, с. 83; *Ипатьевская...*, 1962, с. 623; *Федоров-Давыдов*, 1966, с. 155].

Ванчук. Під 1333 р. в угорських документах згадувався Кунчек (син Ванчука) з племені чертан. Ванчук був кипчацьким аристократом. Етимологія імені нез'ясована [*Rasonyi*, 1967, р. 146].

Гзак/Гза/Кза. Син Белюка з племені бурдж-огли та батько Романа Кзіча з цього ж племені. Жив у другій половині XII ст. Відзначився походами на Русь у 1169, 1185, 1193 рр. Затятий ворог Ігоря Святославича. Блокував «шлях з варяг у греки». Ймовірно, вождь Гза згаданий як Котзас у хроніці Микити Хоніата. Цей вождь брав участь на боці болгар у Адріанопольській битві. І. Вашарі вважав, що Котзас візантійської хроніки відповідає тюркському *Qoja* [*Ипатьевская...*, 1962, с. 632, 641, 675; *Moravcsik*, 1983, с. 164, 361; *Vasary*, 2005, р. 50; *Никита Хониат*, 1862]. За М. Баскаковим, ім'я Гза походить від тюркського *qozu* (ягня). Друга етимологія дослідника – від *göz-i* (той, хто з бильмом). О. Прицак схилився до того, що більш правильна перша етимологія, але висловив ряд зауважень. У Східному Туркестані *qozi* (ягня) мало форму *Qoza*. Слов'янська калька цього імені звучала так: Коза. Гзак у слов'янському варіанті з'явилосся внаслідок демінутивного афікса «-ак» [*Баскаков*, 1985, с. 83; *Прицак*, 2008, с. 235–236; *Федоров-Давыдов*, 1966, с. 266].

Гиргенъ. Згадувався у літописі лише один раз (у 1107 р.) і тільки у зв'язку зі шлюбом доньок Аєп з Рюриковичами. Був братом Асеня з племені кай та дядьком Аєпи з цього ж племені. За М. Баскаковим, *girgin* – ласкавий, гідний, зухвалий, *kirgin* – той, хто досягнув мети, або той, хто прагне досягнути мети, *kürgen* – зять) [Баскаков, 1985, с. 83; Ипатьевская..., 1962, с. 259; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Лаврентьевская..., 1962, с. 283].

Дорман. В угорських документах люди з цим ім'ям згадані під 1285-м та 1406 рр. У сербському «Житті Мілутіна» Дрман згаданий як правитель області поблизу Бранічева та Белграда, брат Куделіна. Вони воювали проти сербів у 1292 р. та були союзниками відінського деспота Шишмана. Щодо імені Дрман, то В. Стоянов запропонував кілька етимологій. Дрман тюркською мовою мав мати таке написання: *Derman, Durman, Darman*. Тюркське слово *Dur/tur* означає «стояти», «зупинятися». *Derman* походило від тюркського дієслова *dera* (боротися). Н. Ілієв вважав можливим болгарський переклад дослівно як «нехай живе» [Данило Други, 1988; Stoyanow, 2001; Илиев, 2013, с. 100; Vasary, 2005, р. 101–104, 107–108; Павлов, 2009, с. 398–400; Димитров, 1998, с. 192–193; Rasonyi, 1967, р. 140].

Дулеп. Цей кипчацький ватажок згаданий один раз у Никонівському літописі, що дає підстави сумніватися в його існуванні. М. Баскаков подає два варіанти етимології цього імені: 1) від азербайджанського *dülāb* (колесо, інтриги, хитрощі); 2) від тюркського слова *tilbā/dilbā* (дурний). На думку П. Голдена, це ім'я монгольського чи навіть постмонгольського часу [Баскаков, 1985, с. 83; Golden, 1979/1960, р. 300].

Дьолма. В угорському документі під 1292 р. згаданий Келдеч (син Дьолми). На думку Л. Рашоні, ім'я походить від тюркського *Yul* та *yol* (шлях) [Rasonyi, 1967, р. 140].

Дьолча. В угорському документі під 1455 р. згаданий Бенедикт, він же Дьолча. Л. Рашоні виводить етимологію слова від *Jolči* (мандрівник) або *Yolču* [Rasonyi, 1967, р. 140].

Едуа/Ай-дога. Кипчацька коханка короля Ласло IV, згадувалась в угорських хроніках у XIII ст. Етимологія від *Au* (місяць) + *Doga* (зростати), тобто «зростаючий місяць» [Rasonyi, 1967, р. 136].

Ексн/Ексна. У літописах згаданий у 1184 р. як полонений Святослава. За М. Баскаковим, ім'я походить від *jaq* (повнішати, бути

приємним) + *syn* = *jaksyn* – нехай повнішає, нехай подобається [Баскаков, 1985, с. 84; Лаврентьевская..., 1965, с. 395; Федоров-Давыдов, 1965, с. 225].

Енфем. Вождь дунайських кипчаків другої половини XI ст. Згадувався поряд з Копульхом під час походу на Угорщину в 1090 р. Загинув у битві на річці Паганті (Поганч), коли угорці перемогли кипчаків. Етимологія імені нез'ясована [Шушарин, 1997, с. 327–328; 357, 121; *Scriptores Rerum Hungaricarum...*, 1766, s. 163–164; *Chronicon Dubnicense...*, 1884, s. 196–197].

Ержебет. Донька Сейхана з племені Чертан. У 1247 р. вийшла заміж за угорського принца Іштвана, котрий потім став королем Іштваном V. Коханка Йоахіма Гюткеледа. Мати угорського короля Ласло IV. Володіла землями у Мачві та Боснії. Мала власну печатку, де називала себе «Божою ласкою королева Угорщини та донька імператора куманів» [Vasary, 2005, р. 99, 102–103; Berend, 2001(1), р. 261–263; Palocz-Horvath, 1989, р. 53, 77–78].

Ельтут. Брат Кончака та син Отрока. Від нього походило відгалуження династії Шаруканідів – Ельтукове. Загинув у 1180 р. під час походу русинів. М. Баскаков, П. Голден та О. Прицак наводили єдину етимологію цього імені – *el* (народ) + *tut* (тримати) = *eltut* (прав державою, тримай рукою) [Баскаков, 1985, с. 84; Golden, 1979/1980, р. 306].

Емгазя. Історичність цієї особи під сумнівом, оскільки він згаданий під 1107 р. у Никонівському літописі. Ніхто інший про нього не повідомляв. Етимологію цього імені М. Баскаков виводив від *jem* (їжа) + *qodža* (пан), інакше – кухар [Баскаков, 1985, с. 84].

Ітилий/Тоглий. Кипчацький хан другої половини XII ст. Очолював плем'я іт-огли. На думку М. Баскакова, ім'я Ітилий – походить від *jeti* (сім) + *lik* = *jetilik* (сімка, сьомий). За О. Прицаком, Тоглий походить від тюркського *it-ogli*, тобто син собаки [Баскаков, 1985, с. 79; Прицак, 2008, с. 180].

Ітлар. Кипчацький посол у Переяславі в 1095 р. Був убитий за наказом Володимира Мономаха. Його страта призвела до тривалої війни Боняка з Руссю. Ім'я Ітлар М. Баскаков вважав похідним від *it* (собака) + *lär* = *itlär* (собаки). Аналогічно вважали А. Зайночковські та О. Прицак [Баскаков, 1985, с. 9; Прицак, 2008, с. 185].

Йона. Християнське ім'я кипчацького володаря, який утік від монгольського завоювання до Болгарії. Помер у 1241 р. Його поховання

було описано Жаном де Жуанвілем. Про нього також згадував Альберик де Труа Фонтене [Жуанвиль, 2007, с. 118; *Albrici, 1874, s. 949–950*].

Кабак. В угорському документі під 1351 р. згаданий Барамук (син Кабака). Етимологію імені Л. Рашоні виводить від тюркського Qabak (гарбуз) [*Rasonyi, 1965, p. 141*].

Кайтор. В угорських документах під 1428, 1448, 1473, 1484 рр. згаданий Тома, він же Кайтор де Пабе. Л. Рашоні вважав це ім'я похідним від тюрк. Qayt (повернення) [*Rasonyi, 1967, p. 142*].

Калотан. Відомо тільки, що він був батьком хана Корязя. М. Баскаков вважав можливими кілька етимологій. Перша з них – qul + ata, тобто батько раба. Друга – qul + aba, тобто дядько раба. За третьою, ім'я Калотан – це спотворене qul atan, тобто раб верблюда – як символ величі. Однак сам Коряз був маловпливовим і навряд чи його батько був могутнім [*Баскаков, 1985, с. 84; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225*].

Камоса. Син Оселука, брат Тюрнака, дядько Святослава Олеговича. Жив у середині XII ст. Мав походити з одного із племен наддніпрянських кипчаків. Належав до так званих диких половців. Етимологія імені нез'ясована [*Golden, 1979/1980, p. 298; Ипатьевская..., 1962, p. 334*].

Карач/Карас. У латинській графіці його ім'я було написано як Karaz. В болгарській історіографії зазвичай вживається форма Караґ. Був одним із трьох кипчацьких беків, котрі повстали проти царя Борила у 1213 р. На думку Н. Ілієва та Л. Рашоні, це ім'я походить від турецького та огузького імені Караджа. Є дві етимології: 1) від турецького позначення серни; 2) від прикметника чорний. У першому варіанті більш точним є варіант переклад як буде як серна. На думку І. Вашарі, правильнішою формою є Karas. Саме у такій формі це ім'я траплялося в Угорщині. Окрім того, зустрічалося ім'я Караґа [*Илиев, 2013, с. 99; Vasary, 2005, p. 59; Rasonyi, 1967, p. 141*].

Карли. Відомо, що він був батьком вождя лукоморських кипчаків Кобяка. Його ім'я відоме тільки завдяки сину, якого літописці згадували по батькові. М. Баскаков вважав можливою одну етимологію: qar (сніг) + ly, тобто qarly (сніговий). П. Голден перекладав qarlı як вкритий снігом [*Баскаков, 1985, с. 84; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226; Golden, 1979/1980, с. 308*].

Качман. Під 1247 та 1340 рр. в угорських документах згадані кипчаки на ім'я Качман. Л. Рашоні вважає можливою етимологію: Каç + man [*Rasonyi, 1967, p. 141*].

Кейран. Кипчацький бек другої половини XIII ст. У джерелах згаданий як правитель із племені бурдж-огли. Згадувався в угорських документах як бек кипчаків під 1266 та 1288 рр. Можливо ім'я мало форму Кайран. У «Юань-ші» згаданий кангл Кайран-бай (дід Бухуму) [*Mandokyu-Kongur, 1976; Baski, 2006, p. 44; Кадырбаев, 2004, с. 23; Кадырбаев, 2003, с. 99–100; Кадырбаев, 1990, с. 35–36; 768, 28–29; Rasonyi, 1967, p. 142*].

Келдеч. Під 1292 р. в угорському документі згаданий Келдеч (син Дьолми). Етимологія імені нез'ясована [*Rasonyi, 1967, p. 142*].

Келдечині. Під 1268 р. в угорському документі згаданий Келдечині. Л. Рашоні вважає це ім'я похідним від імені Келдеч [*Rasonyi, 1967, p. 142*].

Кеменече. Один із кипчацьких беків другої половини XIII ст. Вхід до оточення короля Ласло IV Куна. Ймовірно, брав участь у битві при Кресенбруні у 1260 р. та Дюрнкурті у 1278 р. на стороні угорців проти чехів. Погодився з умовами сейму в Тетені. Був одним із вбивць короля Ласло IV. Етимологія цього імені – від тюрк. *kämānçe* (невеликий лук) [*Berend, 2001(1), p. 54–55, 79–80; Dobre, 2003, p. 106, 108–109; Осіп'ян, 2005(2), с. 7, 9; Голубовский, 1889, с. 13; Zimonyi, 2007; Fontes Rerum Bohemicarum..., 1874, s. 310–316, 330; Annales Ottokatiani, 1874; Berend, 2001(2), p. 252*].

Кечел. Під цим іменем (Kechel, Keczal) під 1412 та 1493 р. згадані кипчаки. Л. Рашоні вважав його спотвореною формою тюрк. *Qizil* (червоний) [*Rasonyi, 1967, p. 142*].

Кістра. В угорському документі під 1347 р. згадувався як син Япзи. Це слово було похідним від *qiš-tuga* (зимівля, зимівник) [*Rasonyi, 1967, p. 142*].

Кітаноп. Кипчацький вождь кінця XI – початку XII ст. Згаданий серед кипчацьких ватажків, котрі загинули під час битви на річці Сутіні (Молочній) у 1103 р. Ймовірно, що він належав до лукоморських кипчаків. Щодо етимології цього антропоніма, то М. Баскаков пропонував форму *Qitan + ora* – плем'я киданів. Також можливими він вважав форми *Kötän* (кишківник) + ара та *Qutang* (благословений). О. Прицак наводив форму *Qitay/Qitan*. У множині антропонім звучав як *Qitat*. В літописах також згадувався кипчацький посол

Кітан, який був страчений Володимиром Мономахом у 1095 р. Версії про походження імені від племені киданів дотримувався П. Голден [Баскаков, 1985, с. 84–85; Прицак, 2008, с. 245; Лаврентьевская..., 1962, с. 227, 279; Ипатьевская..., 1962, с. 217, 255; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224–225; Golden, 1979/1980, р. 302].

Клеопа. Еллінізована форма імені кипчацького ватажка, котрий перебував на службі у Візантійській імперії в середині XIII ст. Це ім'я згадано у Феодора Скутаріота та в листі Феодора II Ласкаріса. На думку Н. Ілієва, можлива помилка переписувача, котрий переплутав альфу та лямбду. Як вважає болгарський дослідник, ім'я могло звучати як Каєпа, тобто *Qay-ara*. Можливий переклад – чоловік з племені кай. Можливі варіанти – Аєпа, Айапа, Кайапа. Інший можливий варіант – аналогічний перекладу імені Аєпа [Moravcsik, 1983, s. 161, 361; Илиев, 2013, с. 99; Павлов, 2009, с. 391].

Кобан. Згаданий в Іпатіївському літописі під 1190 р. Вказано, що він був братом Колдечі. Належав до «лукоморських» кипчаків. Після війн з Руссю у 1190–1191 р. ймовірна їхня участь у подіях на Балканах. Ім'я також зустрічалося у спотвореній латинській формі *Guban*. Ймовірно, Кобан брав участь у війні болгар проти угорців у 1202 р. у районі Мачви. Також ймовірна його участь у спільних походах болгар та кипчаків проти Візантійської імперії наприкінці XII – на початку XIII ст. На володіння Кобана мав здійснити кілька походів волинський князь Роман Мстиславич. Схоже на те, що Кобан належав до клану Урус-оба. На думку М. Баскакова, можливі два варіанти етимології – *Qoran* (високий, великий, переможний, здоровий) або *Qaban* (свиня). На нашу думку, більш імовірним є перший варіант, оскільки цей хан був одним із найвпливовіших кипчацьких вождів свого часу [Баскаков, 1985, с. 85; Zimonyi, 2007].

Кобяк. Вождь лукоморських кипчаків, правив у другій половині XII ст. Належав до клану Урус-оба. Його батьком був Карли. Відзначився спільним з Кончаком походом на Русь у 1170 р. Кобяк загинув під час походу русинів у 1183 р. Зазначений у «Слові о полку Ігоревім» як «Кобяк поганій», тобто язичник. М. Баскаков пропонував етимологію імені Кобяк від *Körek* (Köbek) – великий собака. П. Голден запропонував подібну гіпотезу з перекладом *Körek* (Köbek) – тобто пес [Баскаков, 1985, с. 85; НПЛ, 1950, с. 395; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Лаврентьевская..., 1962, с. 226; Golden, 1979/1980, р. 308].

Козл Сотанович. Згадувався в Іпатіївському літописі під 1180 р. Загинув під час спільного з Кончаком походу. Був переможений русинами і вбитий разом з Ельтутом. Щодо етимології імені, то М. Баскаков запропонував декілька варіантів. Перший – Козл похідне від тюркського *Qozy / quzu* (ягня, вівця). Другий варіант – від *Qozyly*, тобто, той, хто народився під знаком Овна, або власник вівці. Третій варіант – ім'я походило від тюркського дієслова *Qozyl* (приєднуйся). Четвертий варіант – від *Qyzyl* (червоний). П'ятий варіант – від *Qazal* (дерев'яний молот) [Баскаков, 1965, с. 85; Лаврентьевская..., 1962, с. 225; Ипатьевская..., 1962, с. 632].

Кокусь. Він же Коксус. У літописі згаданий поряд з Акланом Бурчевичем. Необхідно зауважити, що перед ім'ям Аклан вжито слово син, тобто Аклан міг бути сином Кокуся. Бурчевич – це не по батькові, а ознака приналежності до племені бурдж-огли. За даними «Повчання Мономаха», Кокуся разом із Акланом та Азгулуем було страчено русинами, а їхні мертві тіла кинуті у річку Славлю. За припущенням М. Баскакова, є кілька гіпотез щодо етимології цього імені. За першою з них, ім'я похідне від тюркського *köküs/kögys* (серце, груди) + *ly* = *köküsli* (холоднокровний, хоробрий). За другою і невірогідною – від *kök* (рід) + *süz* = *köksüz* (без роду). За третьою гіпотезою, ім'я походило від *köküsk* (синюватий) [Баскаков, 1962, с. 85; Лаврентьевская..., 1962, с. 250].

Кол. У джерелах згаданий як батько Копульха. Один з вождів дунайських кипчаків. Мав жити у другій половині XI ст. Угорські джерела зафіксували плем'я *qol*. І. Башкі пов'язував це ім'я з тюркським *qul* (раб) [Baski, 2006, р. 46].

Колгуна. Під таким іменем в угорському документі під 1332 р. згадувався кипчак, котрий був сином Боклова. Л. Рашоні вважав можливою етимологію від монг. *Qulquna* та тюрк. *Qulgana* (миша) [Rasonyi, 1967, р. 143].

Колдечі. Кипчацький хан кінця XII – поч. XIII ст. Брат Кобана, належав до клану Урус-оба. Був згаданий у зв'язку з походом русинів на Івлю (Інгулець) у 1190 р. Зазнав поразки від русинів. Етимологію імені М. Баскаков виводив від *qolda* (допомагати, простягати руку) + складний афікс *da-g-čy* = *qoldagčy* (той, хто надає допомогу). М. Баскаков розглядав й альтернативну версію, за якою Колдечі походить від *qoldačy* (злидар) [Баскаков, 1985, с. 85; Ипатьевская..., 1962, с. 761; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Кондам. В угорських документах під 1315 та 1385 г. згаданий Кондам та Юпухо (Ябгу) з племені кол (кулаба-огли). Етимологія імені нез'ясована [Rasonyi, 1967, p. 143].

Кончак. Кипчацький вождь, який належав до династії Шаруканідів і до племені токсоба. Відзначився походами на Русь у 1170, 1174, 1185 рр. і брав участь у руських міжусобицях у 1179–1180 рр., перемиг Ігоря Святославича у 1185 р. і здобув місто Римов. У 1187 р. став тестем Ігоря Святославича, віддавши заміж за нього свою доньку. Етимологію цього імені М. Баскаков виводив від qoŋ-šaŋ (кольчужні кільці на стегнах, наколінники). М. Рясанен та О. Прицак вважали можливою етимологію від kopčak (старі дублені штани) [Баскаков, 1985, с. 85; Прицак, 2008, с. 236–237; Baski, 2006, p. 53].

Копульх. Один з вождів дунайських кипчаків. Син Кола. Здійснив напад на Угорщину у 1090 р. Спустошив Угорщину до Біхара. На зворотньому шляху угорці, під керівництвом Ласло I, перемогли Копульха на річці Паганті (рівчак Поганч) поблизу сучасного міста Тімішоара [Шушарин, 1997, с. 327–328; Spinei, 2009, p. 121; Scriptores Rerum Hungaricarum..., 1776, s. 163–164; Chronicon Pictum..., 1883, s. 196–197].

Кордук. Кордук був згаданий в угорському документі під 1340 р. Л. Рашоні вважав можливою етимологію від тюрк. Qurduq або qur (приготуватися, встановити) [Rasonyi, 1967, p. 143].

Коряз Калотанович. Кипчацький вождь, один із незначних вождів. Згадувався при подіях 1183 р., коли русини перемогли кипчаків. У 1184 р. потрапив у полон до Святослава. На думку М. Баскакова, ім'я Коряз походить від тюркського слова köräš (приятель). Дослідник пропонував й інші етимології, зокрема qoŋaz (півень) або kiräs (заповітний) [Баскаков, 1985, с. 86; Ипатьевская, 1962, с. 632; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Костук. Костука в історичних джерелах не згадували. Проте відомий Обовли Костукович, дрібний кипчацький володар на межі з Чернігово-Сіверськими землями. На думку М. Баскакова, ім'я Костук може походити від тюркських слів köstek або köstök, що означає пута для коней. За альтернативною гіпотезою дослідника, ім'я мало походити від перс. Küstāh. Проте не зрозуміло, навіщо використовувати іранський термін, якщо є тюркський відповідник [Баскаков, 1985, с. 86; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Ипатьевская..., 1962, с. 663].

Котян. Так звали вождя племені дурут. Цей хан брав участь у руських міжусобицях у 1205, 1211, 1235 рр. У 1229 р. він підтримав Данила Романовича проти угорського королевича Коломана та вождя племені кунун Бортца. Відомо, що він був згаданий Рогерієм та Альбериком де Труа Фонтене як вождь тих кипчаків, котрі переселилися в Угорщину до Великодня 1239 р. У латиномовних джерелах ім'я Котян має форму Kuthen. За свідченнями Рогерія, Котян прийняв хрещення і дотримувався католицької течії християнської віри. На думку М. Баскакова, є кілька версій етимології імені Котян. За першою з них, ім'я походить від тюркських *kütäh/kütäk* (короткий, малий). За другою – від тюркських *kötek/kotäk* (пеньок, колода). За третьою – ім'я Котян походить від тюркського *kötän/köten* (кишківник). У візантійських джерелах згадувався Котаніц Торнік. Можливо, його ім'я походить від тюрк. *Qotan* [Баскаков, 1985, с. 86; НПЛ, 1950, с. 62, 265; Ипатьевская..., 1962, с. 742, 747–751, 753–754, 761; *Тизенгаузен*, 1884, с. 541–542; 573; *Рогерий*, 2012, с. 18; *Paloczi-Horvath*, 1989, р. 50–51; *Rogerii*, 1892, s. 549–550, 556, 946; Павлов, 2009, с. 392; *Rasonyi*, 1967, р. 143–144].

Кочола. Кипчак з таким ім'ям був згаданий під 1340 р. в угорському документі. Л. Рашоні вважає можливою етимологію цього слова від тюрк. *Qoja* (пан, багатий) [*Rasonyi*, 1967, р. 142].

Кубасар. Кипчацький бек з числа так званих «колишніх кипчаків» (картвелізованих кипчаків-токсоба, котрі прийшли у Грузію з Отроком), жив у Грузії у середині – другій половині XII ст. Брав участь у боротьбі за владу у Грузії на боці Юрія Андрійовича [История и восхваление венценосцев, 1954; *Golden*, 1984].

Куделін. Кипчацький ватажок, який правив болгарськими володіннями у районі Мачви. Згаданий у «Житті Мілутіна» в доробку сербського архієпископа Данила II. Брат Дрмана. Воював з угорцями у 70–80-х рр. XIII ст. Переможений на початку 90-х рр. XIII ст. Як і його брат Дрман, він шукав допомоги у відінського деспота Шишмана. На думку Н. Ілієва, ім'я перекладається з болгарського як нещасливий. У тюркських мовах мав би мати аналог кибчак [Данило Други, 1988; *Илиев*, 2013, с. 100; *Vasary*, 2005, р. 101–104, 107–108; Павлов, 2009, с. 398–400; *Димитров*, 1998, с. 192–193].

Кутлу-Арслан. Кипчацький бек, жив у Грузії в середині та другій половині XII ст. брав участь у боротьбі за владу у Грузії у 80-ті рр. XII ст. Був союзником Юрія Андрійовича (сина Андрія Боголюб-

ського). Етимологія імені прозора від тюрк. Qutlug (щасливий) + Arslan (лев), тобто щасливий лев [История и восхваление венценосцев, 1954].

Куман/Кунам. Кипчацький вождь згаданий під 1103 р. у слов'янських літописах. Був страчений русинами після перемоги у битві на річці Сутінь. М. Баскаков запропонував кілька версій етимології цього імені. За однією з них, це ім'я походить від тюркського qıman (жовтий, блідий). За іншою гіпотезою того ж дослідника, куман – похідне від тюркського qıw + man (лебідь) [Баскаков, 1985, с. 86; Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 255; Федоров-Давыдов, 1966, 225].

Кунчег/Кумчег. В угорських джерелах під 1333 та 1347 р. згадувалися вожді Кунчег та Кумчег. Вони походили із племені чертан. Л. Рашоні вважав ці імена спотвореною формою імені Кончак [Rasonyi, 1967, p. 143].

Кунуй. Кипчацький вождь згаданий Нестором під 1096 р. На думку М. Баскакова, це ім'я походить від тюркського qonuk (гість). Дослідник також вважав можливими варіанти qonuj, qunuj, тобто похідні від тюркського künü (друг) [Баскаков, 1985, с. 86].

Кунячюк, Кюнячок. Вождь із таким іменем згаданий серед тих кипчаків, хто загинув у руській міжусобиці 1180 р. Він загинув під час битви на річці Чорторії. М. Баскаков висловив шість варіантів етимології цього імені. За першим з них, ім'я походить від köni (прямий, справедливий, відвертий, надійний, друг, приятелька) + çük = köniçük (справедливенький, надійненький або küniçük заздрісний). За другим – ім'я похідне від тюркських küneç/küneş + çuk = küneççuk (сонечко). За третім – Кунячюк походить від тюркського kündädžik (герой, богатир). Четвертий варіант малоімовірний. Дослідник виводив його від kipiçuk (коханець, коханка). За п'ятим – це зменшена форма від kopçek (штани). А шостий варіант геть неймовірний – від küngçük (раб, рабиня) [Баскаков, 1985, с. 86–87; Ипатьевская..., 1962, с. 623; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Куртк/Куртик. Кипчацький ватажок згаданий під 1103 р. Був одним з вождів «лукоморських кипчаків». М. Баскаков розглядав кілька гіпотез щодо походження імені вождя. За першою гіпотезою, ім'я походить від qurtqa (стара жінка), і це малоімовірно. За другою – ім'я походило від тюркського числівника (qırqta) – сорок. За третьою – від qurt (вовк) + uk = qurtyk (вовчєня). Остання гіпотеза, вида-

ється нам найбільш переконливою з огляду на популярність вовчого тотема у кипчаків [Баскаков, 1985, с. 86; Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 255; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Куря. Кипчацький вождь кінця XI ст. Встановити племінну приналежність складно. Можливо, він з того ж племені (іт-огли), що й Тугоркан. У 1096 р. Тугоркан і Куря взяли в облогу Переяслав. Під іменем Куря відомий і правитель одного з племен печенігів середини X ст. М. Баскаков пропонував кілька варіантів етимології. За першим з них, ім'я походить від тюркського *küräk/körek* (гарна фігура, краса). За другою – від тюркської назви бурундука – *küräk/körük*. За третьою гіпотезою, ім'я Куря походить від тюркської назви лошати – *kürä* [Баскаков, 1985, с. 86; Ипатьевская..., 1962, с. 221; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224].

Кучмек. Під 1283 р. згадані Іван та Кучмек – християни-кипчаки. Л. Рашоні вважав можливою етимологію від тюрк. *Коштек* [Rasonyi, 1967, p. 143].

Кчій. Під іменем Кчій (Кочій, Кічік, Кчук) під 1103 р. у літописах згадувався один із вождів лукоморських кипчаків. Вождь із таким іменем був страчений русинами. Що стосується етимології цього імені, то М. Баскаков пропонує два варіанти. За першим – це ім'я походить від тюркського *kiči/kičik* (маленький, молодий, невеликий). Ще раніше цю гіпотезу висунули П. Меліоранський та А. Зайночковські. За іншим варіантом, запропонованим М. Баскаковим, це ім'я походить від тюркського *küçük* (щеня) [Баскаков, 1985, с. 86; Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 255].

Лазар. Кипчацький вождь з християнським іменем. Ймовірно, належав до дунайських кипчаків. Жив у середині XII ст. і у 1148 р. був захоплений у полон ромеями поблизу Тенуормона, де, ймовірно, розміщувався його табір [Moravcsik, 1983, s. 177, 361].

Манастр/Манастрас. Це ім'я згадувалось у візантійських джерелах у зв'язку зі смертю Калояна. Манастр займав високу посаду у царській гвардії і був коханцем цариці Анни-Анісії. Що стосується етимології цього імені, то Н. Ілієв вважав малоімовірним припущення, що це ім'я могло походити від сучасного турецького позначення монастиря. У книзі А. Куришжанова, можливою етимологією цього імені подано діалектне казахське *Манас* (визначена доля чого-небудь). Н. Ілієв запропонував гіпотезу, що Манастр це є похідне від

тюркського Манас е, тобто будь, як Манас. Нагадаємо, що Манас – це герой киргизького епосу. Ім'я Манас має кипчацьке походження і також популярне у казахів [Moravcsik, 1983, s. 192, 361; Илиев, 2013, с. 98–99; Павлов, 2000; Vasary, 2005, p. 53].

Мандула. Кипчацька княжна Mantula, коханка угорського короля Ласло IV. Л. Рашоні вважав, що це ім'я монгольського чи угорського походження, проте переконливого пояснення ніхто не запропонував. Під 1347 р. згадувався Павел Чита, син Мандули. Етимологія імені нез'ясована [Rasonyi, 1967, p. 144].

Менк. Під 1279 р. в угорському документі згадувався князь (бек) Менк із кипчаків. Л. Рашоні запропонував дві версії етимології його імені. Перша – від тюрк. man (великий), друга – від min (тисяча) [Rasonyi, 1967, p. 144].

Мемборк. Кипчацький вождь 20–30-х рр. XIII ст. Син кипчацького вождя Бортца з племені кунун. Виступав як посередник під час переговорів Бортца з католицькими кліриками та угорським королем. У 1228 р. разом з батьком був охрещений та прийняв католицизм. Ім'я Мемборка згадувалося європейськими латиномовними хроністами у різних формах: Vembroch, Vreroth, Bibrech, Vetnboch, Membork. С. Ковач висловила припущення, що ім'я складається з двох частин. Друга частина означає ім'я Бортца, а перша – це тюрк. слово men/man (великий). На думку Д. Дьорффі, перша частина імені Мемборка у формі Bibrech могла позначати тюрк. beu (правитель). У Кодекс Куманікус слово beu/beg було синонімом титулів емір чи князь [Spinei, 1986, p. 52; Kovacs, 2005, p. 256; Spinei, 2008, p. 423–424].

Мічі. В угорському джерелі під 1266 р. згаданий бек кипчаків Michi. Етимологія імені нез'ясована [Rasonyi, 1967, p. 144].

Обовл. Це був один з незначних правителів кипчацького прикордоння у 80-х рр. XII ст. У літописах згадувався якийсь Обовли Костукович. На його володіння здійснив набіг Ігор Святославич. М. Баскаков запропонував чотири гіпотези етимології цього імені. Усі вони допускають слов'янську кальку тюркських слів. За першою з них, Обовли походить від abajly (обережний). За другою гіпотезою, Обовли – це слов'янська калька тюркського оба (повстяна кибитка) + ly = obaly (кибиточник, кочівник). За третьою – це калька тюркського іменника abawly (страхітливий крик, крик відчаю). За четвертою – це калька тюркського Obal (велика родина) + ly = Obally (той,

хто має велику родину) [Баскаков, 1985, с. 87; Ипатьевская..., 1962, с. 633; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Овчин, він же **Гиргень**. Кипчацький вождь другої половини XI ст. з племені кай. Був батьком одного з Аеп, котрі уклали угоду з русинами у 1107 р. Ім'я цього кипчацького ватажка, на думку М. Баскакова, є калькою з тюркського *aw* (полювання) + *ču* = *awču* (мисливець). На думку О. Прицака, в монгольських мовах ім'я звучало як *irgen*, а форма *гіргень* з'явилась у давньоруській. *Irge* з монгольської означає вівця [Баскаков, 1985, с. 87; Прицак, 2005, с. 240–241, 245].

Она. В угорському джерелі під 1266 р. згадувався бек кипчаків Она. Можливо, це ім'я було спотвореним християнським Йона [Rasonyi, 1967, р. 144].

Оргован. В угорському джерелі під 1451 р. був згаданий Іоанн, він же Оргован. Л. Рашоні пропонував етимологію від тюрк. *arguvan* (бузок) [Rasonyi, 1967, р. 144].

Оре. Під таким іменем відомий кипчацький кобизчі (пісняр). Сирчан направив його до Грузії, щоб він нагадав Отроку, перебуваючому там, про рідні степи. За гіпотезою М. Баскакова, ім'я похідне від тюрк. *Öre* (опора юрти) [Баскаков, 1985, с. 87; Ипатьевская..., 1962, с. 715–717].

Оселук. В літописах це ім'я згадано як Осалук, Оселук, Селук, Селелук. Оселук віддав заміж за Олега Святославича свою доньку. Разом з Ташем діяв проти Русі у поході 1127 р. Був батьком кипчацьких вождів Тюпрака та Камоси. Мав походити з одного кипчацького племені Наддніпрянщини, що межувало з Руссю. М. Баскаков запропонував кілька варіантів етимології цього імені. За першим із них – ім'я походить від тюрк. *Osuluq* (розсудливий, розважливий), за другим – від тюрк. *osal/usal* (ледачий) + *lyk* = *osallyk* (ледач, лінощі), за третім – від тюрк. *Syly/sylyq* (чесний, шанований), за четвертим – від *suuluq* (вудила), за п'ятим – від *saglyk/sawlyq* (вівця). На думку П. Голдена, можливий варіант із караїмської мови *Suluk/Seluc* (п'явка) [Баскаков, 1985, с. 87; Лаврентьевская..., 1962, с. 296; Ипатьевская..., 1962, с. 291; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226; 760, 299].

Отрок/Атрак згадувався у Галицько-Волинському літописі та грузинській хроніці «Життя царя царів Давида». В Іпатіївському літописі повідомлялося, що сином Отрока був Кончак, а батьком – Шарукан.

Сирчан та Сугр мали доводитись йому дядьками. Період з 1118–1125 рр. Отрок провів у Грузії. Його війська допомогли грузинам перемогти в битві при Бардаві та в битві Дідгорі у 1121 р., здійснили похід на лезгинів та дербентських кипчаків у 1123 р. Також вони звільнили від мусульман Тбілісі у 1122 р. М. Баскаков запропонував кілька гіпотез стосовно етимології імені цього кипчацького вождя. За першою з них, ім'я Отрок походить від тюркського *artuq* (вищий, кращий). Цікаво, що у грузинському джерелі про нього повідомлялося як про наймогутнішого серед кипчаків, так що перша етимологія більш імовірна. Друга гіпотеза, за якою це ім'я походить від *ortaq* (товариш, приятель), менш імовірна. Третя гіпотеза, відповідно до якої ім'я Отрок походить від тюркського *otraq* (стійка, стійбище), неможлива. П. Голден також запропонував кілька версій етимології. За однією з них, *Äträk* означало світлошкіру людину. За іншою гіпотезою, яку ще раніше висловив З. Валіді-Тоган, це людина з червоним обличчям. Ім'я Атрак було популярним серед тюрків. Зокрема, за свідченнями Ібн Фадлана, так звали одного з огузьких вождів [Баскаков, 1985, с. 87; Ипатьевская..., 1962, с. 715–717; Golden, 1979/1980, р. 305; Життя царя царей Давида, 1998].

Парабуг. В угорських документах під 1266, 1332, 1338 рр. згадані кипчацькі аристократи на ім'я Парабуг. Один з них, котрий жив у XIV ст., був батьком коміта Іштвана, котрий воював проти волохів. Етимологію імені не з'ясовано [Rasonyi, 1967, р. 144].

Петро. Брат Асеня, християнізований кипчак. Як і його брат, він мав володіння у придунайських землях Візантійської імперії. Один із ініціаторів Болгарського повстання. Разом із братом звернувся по допомогу до кипчаків, влахів та бродників. Переміг ромеїв під Верроєю та Лардеєю. У 1189 р. увійшов у контакт із Фрідрихом I Барбаросою [Бибиков, 1981, с. 124; Хоніат Никита, 1862; Литаврин, 1960, с. 437–439, 446–448, 451–459; Vasary, 2005, р. 38–47].

Саїмчуга. Згаданий тільки у Никонівському літописі під 1147 р. Історичність цієї особи сумнівна, оскільки більш ранні літописи нічого не повідомляли про нього. За М. Баскаковим, етимологія цього імені така: *sajma* (шана, шанований) + *çuq* = *sajmçuq* (шановненький) [Баскаков, 1985, с. 88; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Сакз. Кипчацький ватажок другої половини XI ст. У Лаврентіївському літописі згаданий як брат Багубарса, і схоже, що був і братом Асеня. Етимологію цього імені М. Баскаков виводив від тюрк-

ського числівника *sägiz/sekiz* (вісім). Тобто сакз, імовірно, *sekiz* (восьмий) [Баскаков, 1985, с. 88; Ипатьевская..., 1962, с. 249; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224].

Салават. Брат кипчацького вождя Севінча, котрий правив вождівством «дербентських кипчаків» наприкінці XII ст. Керував загоном грузинського війська з так званих «нових кипчаків» під час битви у Шамхорі в 1195 р. Під час триумфального параду у Тбілісі в 1195 р. очолив авангард [Golden, 1984, р. 64, 82–83; Анчабадзе, 1960, с. 122–124; Анчабадзе, 1980, с. 343].

Самогур. Кипчацький вождь початку XIII ст. Брав участь у боротьбі за Галичину, як ворог Романа Мстиславича та його нащадків. М. Баскаков пояснює етимологію імені від тюркського *samgur/samur* (соболь) [Баскаков, 1985, с. 88; Ипатьевская..., 1962, с. 717; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Сантуз. Кипчацький вождь другої половини XII ст. Згадувався в Іпатіївському літописі під 1160-м та 1180 рр. М. Баскаков вважав можливими дві етимології імені. Перша етимологія – *san* (гідність) + *tüz* (виправдай) = *santüz* (виправдай свою гідність). За другою, ім'я похідне від тюркських слів *syn* (фігура, постава) + *tüz* (прямий, рівний, стрункий) = *syn(y)tüz* (пряма постава, стрункий) [Баскаков, 1985, с. 88; Ипатьевская..., 1962, с. 505].

Сароній у латинських джерелах, він же **Ситзіган** у візантійських джерелах. І. Вашарі вважає більш правильною формою його імені християнське ім'я Сір Янні. Можлива форма Сиргіан. Іоанн Кантакузин вважав, що грецьке ім'я Ситзіганос – це спотворене Ситзіган. Тюркською формою ім'я кипчацького вождя звучало *Sičgan* (миша). Цей кипчацький вождь жив у першій половині – середині XIII ст. Згаданий Альбериком де Труа Фонтене поряд з кипчацьким вождем Йоною. Його онук Сиргіан відіграв важливу роль у громадянській війні у Візантії між двома Андроніками. Можливо, Сичган очолював кипчацьке плем'я орунгут [Moravcsik, 1983, s. 277, 361; Vasary, 2005, р. 67–68; Павлов, 2009, с. 393–394; Осипян, 2005(2), с. 8].

Сатмаз. Кипчацький вождь другої половини XII ст. Мав двох синів, котрі у 1159 р. були захоплені в полон. П. Голден виводив етимологію його імені від тюркського *sat* (продавати) + *maz* (негативна форма аориста), тобто непідкупний [Golden, 1979/1980, р. 303; Ипатьевская..., 1962, с. 479, 504–509, 517–521; Лаврентьевская..., 1962, с. 345].

Саук. Кипчацький вождь, котрий жив у другій половині XI ст. Був союзником Олега Святославича у 1078 р. і допомагав відвойовувати Чернігово-Сіверську землю. Щодо етимології імені, то М. Баскаков запропонував кілька гіпотез. За однією з них, ім'я похідне від тюрк. *sawuq* (будь здоровий, видужуй). За другою гіпотезою, Саук походить від тюркського *sawuq/suwuq/sawux* (холодний). За третьою гіпотезою, Саук похідне від тюркського *sagoq/sagqol* (праве крило). За четвертою – ім'я походить від тюркського *sayuq* (розум свідомість) [Баскаков, 1985, с. 88; Лаврентьевская..., 1965, с. 248; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224].

Севенч/Севінч. Під цим іменем відомий син Боняка, який мріяв про славу батька, але так і не втілював свої задуми на практиці. Помер у 1151 р. Жив, очевидно, в першій половині – середині XII ст. Другим кипчацьким вождем з таким іменем був хан «дербентських кипчаків», котрий жив у другій половині XII ст. Цей кипчацький хан був союзником Грузії наприкінці XII ст. За припущенням М. Баскакова, ім'я Севінч походить від тюркського *sewünč/sivinč* (радість, радісний) [Баскаков, 1985, с. 88; Ипатьевская..., 1962, с. 432; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224; История и восхваление венценосцев, 1954].

Сейхан. Кипчацький вождь першої половини та середини XIII ст. Був ханом племені чертан і згаданий в угорському документі під 1255 р. як *Zeyhanus*. Переселився з Болгарії до Угорщини у 1246 р. Віддав заміж свою доньку Ержебет за принца Іштвана. Етимологія імені нез'ясована [Vasary, 2005, р. 99, 102–103; Berend, 2001(2), р. 261–263; Palocz-Horvath, 1989, р. 53, 77–78].

Сокал. Згадувався в Лаврентіївському та Іпатіївському літописах як кипчацький вождь, який перший напав на Русь у 1060-му чи 1061 році. В більш пізній час у Молдавії жив вождь під іменем *Sucal*. Для імені Сокал/Іскал М. Баскаков вважав правильною етимологію від *saqal* (борода) або *Yüksäl* (піднімайся). О. Прицак вказував лише одну етимологію – від *saqal* [Баскаков, 1985, с. 88; Прицак, 2008, с. 32; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224; Лаврентьевская..., 1962, с. 163; Kurat, 1972, s. 77; НПЛ, 1950, с. 17; Ипатьевская..., 1962, с. 152; 802, 270–271].

Сотан. Самого Сотана не згадували, писали про його сина Козла. М. Баскаков мав чотири гіпотези щодо походження цього імені. За першою з них, ім'я походило від тюркського *sotan(aq)* (не-

посидючий). За другою – ім'я було похідним від тюркського *süddön* (гарна зовнішність). За третьою – ім'я походить від тюркського *sa-tang* (гарний, людина з прямою поставою). За останньою, четвертою гіпотезою, Сотан – це слов'янська калька тюркського *satun* (відданий) [Баскаков, 1985, с. 88; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Ипатьевская..., 1962, с. 623].

Судемір Кучебич. Кипчацький вождь середини XII ст. Очолював плем'я куч-оба, котре кочувало десь на Наддніпрянщині. Був союзником Святослава Ольговича. П. Голден припускає, що у літописі відбулася слов'янізація тюркського імені. На його думку, ім'я походить від тюркського *sü* (військо) + *temir* (залізо) = *sütemir* (залізне військо) [Rasonyi, 1967, p. 299].

Сурбар. Один із вождів лукоморських кипчаків. Брав участь у битві на річці Сутині в 1103 році. Страчений русинами. За припущенням М. Баскакова, існувало кілька етимологій цього імені. За першою гіпотезою, Сурбар означає *sür* (крик) + *mär(bär)* = *sürbär* (мовчазний). За другою гіпотезою, ім'я похідне від тюркського *sür-i bär* (гарний, гарна зовнішність). За третьою гіпотезою, ім'я походить від тюркського *süre ber* (переслідуй) [Баскаков, 1985, с. 88; Лаврентьевская..., 1962, с. 279; Ипатьевская..., 1962, с. 255; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224–225].

Сутой. Батько Котяна. Походив з племені дурут. Самостійно ім'я у джерелах не згадувався, а тільки як ім'я по батькові Котяна. Жив у другій половині XII ст. Мав разом з Кончаком брати участь у битві на Каялі у 1185 р. Наприкінці XII ст. мав очолити переселення свого племені з Дніпровського Лівобережжя до Наддністрянщини. Стосовно етимології імені М. Баскаков висловив дві гіпотези. За першою з них, ім'я походить від тюркського *süt* (молоко) + *daj/dej* = *süttei* (подібний молоку). За другою гіпотезою, ім'я похідне від тюркського *süttöj aq* (білий) [Баскаков, 1985, с. 89; Лаврентьевская..., 1962, с. 505; Ипатьевская..., 1962, с. 544, 741].

Сдвак. Згаданий у літописі як Сдвак Кулобицький, тобто вождь кипчацького племені кулаба-огли. У 1184 р. потрапив у полон до Святослава. Один із малопомітних вождів кипчаків. Переконливих тюркських етимологій імені немає. М. Баскаков вважав, що ім'я походить від перського *sadä/sade* (простий, скромний, простодушний) + *bäk* = *sädäväk* [Баскаков, 1985, с. 89; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Федоров-Давыдов, 1966, с. 226].

Сирчан. Правитель володінь частини донецьких кипчаків на Північному Кавказі. Доводився братом Сугру та дядьком Отроку. Належав до племені токсоба та династії Шаруканідів. У 1125 р. попросив Отрока повернутися з Грузії. Після повернення Отрока з Грузії до володінь конфедерації донецьких кипчаків відійшов на другий план. Стосовно етимології цього імені М. Баскаков запропонував три варіанти. Перший – від *sarysan* (жовтуватий, блідий), другий варіант – *surčan* (той, що прохає), третій – від *syр* (при-в'язувати) + *čang* = *syрčan* (той, хто прив'язує) [Баскаков, 1985, с. 89; Ипатьевская..., 1962, с. 716; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224].

Сугр. Син Шарукана і брат Сирчана, належав до династії Шаруканідів. Один із вождів донецьких кипчаків. Брав участь у спільному поході Шарукана та Боняка на Лубни. Був переможений у битві на Сулі. На честь його було названо місто Сугров. На думку М. Баскакова, ім'я походить від тюркського *sugur*, тобто бабак. О. Прицак вважав більш правильною караханідську форму *sugur* (горностаї) [Баскаков, 1985, с. 74; Прицак, 2008, с. 225; Лаврентьевская..., 1962, с. 282; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224].

Таз. Брат Боняка, один із вождів дунайських кипчаків. Брав участь у битві з русинами поблизу Лубен у 1107 р. Загинув у битві. Ймовірно, брав участь у більш ранніх походах Боняка. М. Баскаков запропонував єдину правильну етимологію. За нею, ім'я походить від тюркського *taz* (шолудивий) [Баскаков, 1985, с. 89].

Тастра. Під 1347 р. згадувався в угорському документі як батько Кістри. Л. Рашоні виводив етимологію цього імені від тюркського *Taş-tura* (кам'яна хата) [Rasonyi, 1967, р. 145].

Тарсуқ. Один із маловідомих кипчацьких вождів. Потрапив у полон до Святослава у 1184 році. М. Баскаков запропонував гіпотезу, за якою ім'я походить від тюркського *torsuq* (бурдюк або мішок, у який наливають воду або кумис). В угорському документі під 1277 р. згадувався *Thorzok* [Баскаков, 1985, с. 89; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Лаврентьевская..., 1962, с. 395; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Rasonyi, 1967, р. 146].

Тарх/Тарг. Один із маловідомих кипчацьких ватажків. Потрапив у полон до Святослава у 1184 р. М. Баскаков запропонував дві версії етимології імені. За першою з них, ім'я походило від тюркського *taryq* (кривний родич). За другою – ім'я похідне від тюркського *taryg* (зерно) [Баскаков, 1985, с. 89; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Ипатьевская..., 1962, с. 632; Лаврентьевская..., 1962, с. 395].

Татур/Тотур. Один з вождів донецьких кипчаків, належав до династії Шаруканідів. Дядько Юрія Кончаковича. За М. Баскаковим, Татур/Тотур – син Кончака. Згаданий в Іпатіївському літописі під 1180 р. У «Юань-ші» поряд з Юйліцзи згаданий Татахаер. За припущенням Р. Храпачевського, ім'я цього вождя – Татур. Цей вождь жив у першій чверті XIII ст. М. Баскаков запропонував кілька гіпотез щодо етимології цього імені. Перша – від *tatar* (татарин) – малоймовірна. За другою гіпотезою, ім'я походить від тюркського *tatu* (мир, мирний) + *är* (чоловік) = *Tatur*. За третьою гіпотезою, ім'я похідне від тюркського *tat* (куштувати) + *ur* = *Tatur* (давати куштувати) [Баскаков, 1985, с. 89; Ипатьевская..., 1962, с. 632].

Таш. Вождь придніпровських кипчаків, котрий жив у першій половині XII ст. Здійснив напад на прикордоння Русі у 1127 р. За гіпотезою М. Баскакова та П. Голдена, ім'я походить від тюркського *taš* (камінь). Ця гіпотеза не викликає заперечень [Баскаков, 1985, с. 89; Лаврентьевская..., 1962, с. 296; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Golden, 1979/1980, р. 299].

Темір. Існування цього вождя малоймовірно, оскільки він згаданий лише у пізньому Никонівському літописі. За гіпотезою М. Баскакова, ім'я Темір походить від тюркського *temir* (залізо, залізний). На думку П. Голдена, це ім'я монгольського чи навіть постмонгольського часу [Баскаков, 1985, с. 89; Федоров-Давыдов, 1966, с. 219, 225; Golden, 1979/1980, р. 300].

Тертер. Кипчацький ватажок, племінник Котяна і син його брата. Жив у другій половині XIII ст. Був болгарським царем у 1280–1292 рр. В Болгарії прийняв християнське ім'я Георгій. Н. Ілієв вважає ім'я похідним від етноніма «тертер-оба», тобто «плем'я чотирьох чоловіків» [Илиев, 2013, с. 100; Moravcsik, 1983, s. 306–307, 361].

Тетня/Тетій. Малопомітний кипчацький вождь. Був узятий в полон Святославом у 1184 р. М. Баскаков вважав можливими три варіанти етимології цього імені. За першою гіпотезою, ім'я похідне від *tetig/tetij* (меткий, спритний). За другою гіпотезою, ім'я походить від тюркського *tete/tetä* (наступний). За третьою – ім'я походить від тюркського *teti inä* (молодший брат) [Баскаков, 1985, с. 89–90; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225; Ипатьевская..., 1962, с. 632].

Тешенч. Під 1322 р. в угорському документі згадувався Тешенч, батько Бітера. Л. Рашоні вважав можливою етимологію від тюркського *Täzğänč* (*Täzğän*) (обертатися) [Rasonyi, 1967, р. 145].

Тірак. Кипчацький бек середини – другої половини XIII ст. На думку В. Отроценка, похований у Чингульській могилі. Служив Данилу Романовичу під час битви при галицькому місті Ярославі (1245 р.) та в поході на Литву (1251–1252 рр.). На думку П. Павлова, у 1256 р. воював на стороні болгар проти ромеїв та кипчаків Клеопи [Грушевський, 1992, с. 547; Ипатьевская..., 1962, с. 802, 811, 816–818; Отроченко, Рассемакин, 1986].

Тирій/Тирей. У літописах самостійно це ім'я не згадується, є відомості тільки про Гліба Тирейовича під 1185 р. Етнічне походження цієї постаті незрозуміле, хоча він і згадується як ворог Русі. Можливо, він належав до так званих «поганих тлковинів». М. Баскаков вважав можливими три гіпотези. За першою з них, ім'я Тирій похідне від тюркського *tiri* (живий, жвавий, бадьорий). За другою гіпотезою, ім'я походить від тюркського *tirov* (життя). За третьою – ім'я походить від тюркського *tiri bala* (пустун) [Баскаков, 1985, с. 90; Лаврентьевская..., 1962, с. 395; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Тоглий/Товлий/Толгий/Туглий. Згадувався у літописах під 1169-й та 1185 рр. Належав до племені іт-огли та, відповідно, лукоморських кипчаків. Був братом Бокмиша і, ймовірно, ханом. У 1169 р. ходив походом на Русь. Був полоненим Святослава у 1184 р. На думку М. Баскакова, ім'я походить від тюркського *togly*, тобто «тримісячне ягня», «вівця». Інша етимологія дослідника – це *tug* (прапор) + *ly* = *tugly* (той, що має бунчук, прапор). А. Зайончковські та О. Прицак пропонували форму *togly* – малий баран [Баскаков, 1985, с. 90].

Толун. Під 1279 р. поряд з Узуром в угорському документі згадувався Толун. Аналогічне ім'я мав тюркський мамлюк, який за Саманідів правив Бухарою. Його нащадки правили Сирією та Єгиптом від імені Аббасидів. Л. Рашоні виводив етимологію імені від тюркського *Tolun* (повний місяць) [Rasonyi, 1967, p. 146].

Томзак. Саме ім'я Томзак не згадувалося, в Іпатіївському літописі були тільки дані про Ярополка Томзаковича під 1190 р. Він згаданий поряд з лукоморськими кипчаками. Етнічне походження цієї постаті нечітке, хоча він і згадується як ворог Русі. Можливо, він належав до так званих «поганих тлковинів». За гіпотезою М. Баскакова, ім'я Томзак походить від тюркського *temsyk* (пестун, бадьорий) [Баскаков, 1985, с. 90].

Томпор. Під 1418 р. згадувався правитель племені чертан Томпор. Етимологію цього імені Л. Рашоні виводив від італійського *Tombur*, німецького *Trommel* (барабан) [Rasonyi, 1967, p. 146].

Тортел. Один із кипчацьких беків другої половини XIII ст. Погодився з рішенням сейму у Тетені у 1279 р. Ймовірно, брав участь у битві при Кресенбруні у 1260 р. та Дюрнкурті у 1278 р. на стороні угорців проти чехів. Був одним із вбивць короля Ласло IV Куна, мав ім'я *Turtel* (*Turtul*, *Turtule*). Більш пізня форма цього імені – *Törtély* (*Törtél*). *Törtél*, на думку І. Башкі, – похідна форма від *tört* (*türt*) + *-el* (*-il*). *Törtél* – це плем'я чотирьох родів. Дослідник також припускав іншу етимологію цього етноніма – *tört* або *türt* + *ogul* (тобто плем'я чотирьох синів). П. Голден вказує, що в тюркській формі числівнику *dört* (чотири) відповідає кипчацьке *tört*. Проте Тертер-оба (Тертробичі) дослідник вважає племенем, окремим від дурут. Він вважає цей етнонім похідним від тюркських *teriter* та *terit*, а не від кипчацького *tört* [Baski, 2006, р. 50–51; Golden, 1997, р. 112, 117; Paloczi-Horvath, 1989, р. 54–55, 79–80; Berend, 2001(2), р. 106, 108–109; Осіпян, 2005(2), с. 7, 9; Голубовский, 1889, с. 13; Zimonyi, 2007; Articulii Cumanorum, 1849, s. 310–316, 330; Annales Ottokariani, 1874; Pritsak, 1968, с. 146].

Тугортак/Тугоркан/Тугорткан. Вождь племені іт-огли. Разом із Боняком допоміг ромеям у битві при Левуніоні перемогти печенігів. В 1093 р. здійснив похід на Русь і завдав поразки Святополку на Стугні. Став тестем Святополка, видавши за нього свою доньку. Загинув при облозі Переяслава у 1096 р., коли Володимир Святославич здійснив контрудар. М. Баскаков вважав це ім'я похідним від *tugar* (народжений) + *tegin* = *tugartegin* (народжений принцом). Дослідник також вважав можливими варіантами етимології від слів *togurtaq*, *togurtqy* (дятел) та *togrutaq* (*togrutaqan*) – той, хто виправляє. О. Прицак пропонував форму: *togri* (вірний) + *tarxan* (тархан, привілейований), тобто «вірний тархан» [Баскаков, 1985, с. 90–91; Moravcsik, 1983, s. 316, 361; Прицак, 2008, с. 244–245].

Турбей. Згадувався тільки у Никонівському літописі, тому саме його існування сумнівне. М. Баскаков висловив кілька гіпотез щодо етимології цього імені. За першою з них, ім'я походить від тюркського *törpi/dörpi* (пилка). За другою гіпотезою, ім'я похідне від тюркського *tör* (почесний кут хати) + *bij* (пан) = *törbij*, котре є синонімом киргизького *tör aga* (голова, у значенні ролі людини, а не частини тіла) [Баскаков, 1985, с. 91; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Турундай. Був тестем Кобяка, потрапив у полон до Святослава у 1184 р. Мав відігравати помітну роль у степовій політиці, оскільки

його свояками стали Урусобичі. Можливо, походив з одного із племен наддніпрянських кипчаків. М. Баскаков висловив три гіпотези щодо походження імені Турундай. За першою з них, ім'я походить від тюркського *turundaj/turumtaj* (назва птаха). За другою – ім'я похідне від тюркського *torun/turun/torum* (молодий верблюд), тобто *tu-run + daj = Turundaj* (подібний верблюжати). За третьою гіпотезою – ім'я Турундай походить від тюркського *turna* (журавель) + *daj = turnadaj* (подібний журавлю) [Баскаков, 1985, с. 91].

Тюрнак. Син Оселука, брат Камоси та дядько князя Святослава Ольговича. Здійснив набіг на прикордоння Русі у 1127 р. Щодо етимології імені, то, згідно з П. Голденом, ім'я походить від тюркського *tün* (ніч) + *rak/raq = tünraq* (чорний, темрява) [Golden, 1979/1980, р. 298].

Узур (Узуз). Кипчацький бек другої половини XIII ст. У 1279 р. погодився з умовами «Грамоти про куманів», прийнятої на сеймі у Тетені. Ймовірно, брав участь у битві при Кресенбруні у 1260 р. та Дюрнкурті у 1278 р. на стороні угорців проти чехів. Етимологія не з'ясована [Annales Ottokariani, 1874; Constitutio Cumanorum, 1849; Paloczi-Horvath, 1989, р. 54–55, 79–80; Berend, 2001(2), р. 106, 108–109; Rasonyi, 1967, р. 146].

Умул. Під 1367 р. в угорському документі згадувався Умул з племені чертан. Етимологія не з'ясована [Rasonyi, 1967, р. 146].

Урусоба. Кипчацький вождь кінця XI – початку XII ст. Виступав за перемовини з русинами, проте у 1103 р. після поразки від Рюриків був страчений. Був родоначальником клану Урусобичів, які здобули владу над лукоморськими кипчаками у другій половині XII ст. Що стосується етимології імені, то М. Баскаков пропонував кілька варіантів. За першим із них, Урусоба походить від тюркських *ura* (яма) + *ara*. За другою версією, Урусоба походить від *urus* (битва, бій, боротьба) + *aba*. За третьою – похідне від *угус* (щастя) + *aba*. Четверта гіпотеза – неможлива, і за нею Урус-оба походить від *urus* (руський) + *oba*. Фахр ад-Дін Мубаракшах згадував про урус-оба як про плем'я *Urus (wrws)* [Golden, 1992, р. 230, 279; Golden, 1997, р. 120; Лаврентьевская..., 1962, р. 277–279; НПЛ, 1950, р. 19, 203; Ипатьевская..., 1962, р. 252–256]. Цікаво, що ад-Дімашкі згадував про кипчаків ал-арс. Можливо, походження цього етноніма пов'язане з ал-арсіа [Баскаков, 1966, с. 91; Golden, 1997, р. 120–121].

Учуган. Кипчак, згаданий під 1288 р. в угорському документі. Син Кейрана з бурдж-огли. Етимологія не з'ясована [Rasonyi, 1967, р. 146].

Чемгура. Існування кипчацького ватажка з таким іменем сумнівне, оскільки він згаданий лише у Никонівському літописі. За М. Баскаковим, етимологія його імені – від тюркського *čamgur* (ріпа, редька) [Баскаков, 1985, с. 91; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Ченегрепа. Один із вождів лукоморських кипчаків. Брав участь у битві на річці Сутіні в 1103 р. Був страчений русами. На думку М. Баскакова, щодо етимології імені є дві версії. За першою з них, ім'я походить від *čangar* + *apa/čingir* + *apa/čangyr* + *aba* = *senggire* (кричати, радіти). За другою – ім'я похідне від тюркського *Čagyr*, *čagry*, *čongyr* (сокіл) + *apa*. О. Прицак вважав Ченегрепу вождем племені *Jenger*. П. Голден стверджує, що Ченегрепа – це окремий кипчацький клан. Назва племені походить від тюркських *Čenegir-apa*, *Čengir-apa*, *Čengir-pa* [Баскаков, 1985, с. 91; Федоров-Давыдов, 1966, с. 224; Ипатьевская..., 1962, с. 253, 255; Ипатьевская..., 1962, с. 279; Прицак, 2008, с. 40; Golden, 1997, р. 113].

Чибук. Під 1266 р. в угорському документі згаданий бек кипчаків Чибук. Л. Рашоні вважає, що це ім'я являє собою кипчацьке ім'я Чілбук (*čibuk*) і у перекладі значить «слуга» [Rasonyi, 1967, р. 139].

Чидбе. В угорському документі під 1340 р. згаданий кипчак Чидбе. Етимологія імені не з'ясована. [Rasonyi, 1967, р. 139].

Чита. В угорському документі під 1347 р. згаданий кипчак Чита. Етимологія імені не з'ясована [Rasonyi, 1967, р. 139].

Чоба. В угорському документі під 1347 р. згаданий кипчак Чоба. Етимологія імені не з'ясована [Rasonyi, 1967, р. 139].

Чумо. В угорському документі під 1347 р. згаданий кипчак Чумо. Л. Рашоні вважав його ім'я похідним від тюркського *džuma*, яке, у свою чергу, походить від арабської назви п'ятниці [Rasonyi, 1967, р. 139].

Чугай. Людина з таким іменем згадувалась під 1180 р. в Іпатіївському літописі. М. Баскаков вважав його сином Кончака. Проте для цього нема достатніх підстав. За припущення М. Баскакова, ім'я має два варіанти етимології. Перший варіант – ім'я походить від тюркського *čugaј* (нещасний, бідний, злидень). За другою версією, Чугай походить від тюркського *čiga* (тонкий) [Баскаков, 1985, с. 91; Ипатьевская..., 1962, с. 623; Федоров-Давыдов, 1966, с. 225].

Шарукан, він же Шарукан Старий. Вождь донецьких кипчаків з племені токсоба, родоначальник династії Шаруканідів та батько Отрока (у грузинських джерелах Артака Шарганісдзе). Г. Цулая

зіставив ім'я Шарукан (*Šarağan-i*) з іменем Шарагас Армазійської білінгви. Ім'я Шарагас вважалося аланським. М. Джанашвілі співставляв Шарганіс-дзе зі Шаруканом. Проте у грузинському джерелі мова йшла не про нього, а про Атрака Шарганіс-дзе, тобто Отрока з роду Шарукана. Тотожність цих постатей довів Я. Цінцадзе [*Цулая, 2008, с. 130–131, 135–136; Мургулия, 1984, с. 11; Шаркань*].

Стосовно походження імені Шарукан дослідники дотримувались різних думок. П. Голден в одній із своїх ранніх статей припускав, що ім'я походить від *Šari/Šaru + qan = Šariqan* – вождь племені шари. Дослідник також вважав можливим огурське походження цього імені. Булгарською чи чуваською *Saragan* означало «дракон». І. Добродомов, наприклад, дотримувався думки про його булгарське походження, а О. Прицак обстоював думку про протомонгольське походження цього імені. На його думку, воно було похідним від монгольського *Šir(a)qan*. Цікаво, що в угорській мові слово *sárkány* також означає «дракон». А тюркськими мовами *sarağan* чи *sazağan* – це риба харіус. Нагадаємо, що вождь племені іт-огли Тугоркан у руських билинах мав ім'я Зміїович. В Галицько-Волинському літописі при описі перемоги русинів над кипчаками на річці Сутіні (Сут-су, Молочна) кипчацьких вождів порівняли зі зміїними головами. Варто зауважити, що поряд з іменами не було якихось епітетів, пов'язаних із тваринами. Так, Шарукан був названий Шарк-Велетень. Ніяких змії та драконів, як ми бачимо, тут не було згадано [*Прицак, 2008, с. 30–31, 185, 219; Ипатьевская..., 1962, с. 255; Цулая, 2008, с. 136–137; Мургулия, Шушарин, 1998, с. 63–64; Баскаков, 1985, с. 91; Golden, 1979/1980, р. 306*].

Шишман. Кипчацький ватажок другої половини XIII ст. Родоначальник династії Шишмановичів. Правив Відінським деспотатом. Був васалом Ногая і надав допомогу Дорману та Куделіну у боротьбі проти сербів у 90-х рр. XIII ст. Син Шишмана Михайло став болгарським царем. *Šiš* тюркською мовою означає «товстий» чи «набрякати» [*Stotanow, 2001; Vasary, 2005, р. 101–104, 107–108; Павлов, 2009, с. 398–400*].

Юргуче. Під 1330 р. в угорському документі згаданий кипчак Юргуче. Л. Рашоні виводив етимологію цього імені від *yargučī* або *yergičī* (суддя, голова поселення) [*Rasonyi, 1967, р. 147*].

Юрій Кончакович. Кипчацький вождь кінця XII ст., прийняв християнське ім'я Юрій. Він був сватом володимиро-суздальського

князя Всеволода Велике Гніздо – видав за його сина свою доньку. Наймогутніший правитель східноєвропейських кипчаків. Очолював конфедерацію донецьких кипчаків. Згаданий як Юйліцзи в «Юань-ші». За свідченнями «Юань-ші» та галицько-волинського літописця, він не загинув у 1222/1223 р. і наприкінці 1220-х рр. підкорив вождівство «дербентських кипчаків». В ан-Насаві він згаданий як Гурка. У слов'янських джерелах – як Гюргю або Юрьгии Кончакович. Уклав союз з хорезмшахом Джелал ад-Діном Манбурні у 1229 р., але не зміг здобути Дербент. З перемінним успіхом воював проти вождівства Котяна з племені дурут. Язичницьким іменем Юрія було Аккубуль (біліший від білого). За свідченнями арабських джерел, підкорився монголам, використавши їхню допомогу у війні з дурутами [Ипатьевская..., 1962, с. 740–741; Храпачевский, 2004, с. 541–542].

Ямул. Під 1347 р. згаданий як батько кипчака Болдена. Л. Рашоні пропонував етимологію від куманського *yamov + lu* (латка або пошта, кур'єр) [Rasonyi, 1967, p. 146].

Япза. Кипчак під цим іменем згаданий в угорському документі під 1347 р. На думку Л. Рашоні, етимологія цього імені – від алтайського, телеутського та лебединського *yapsi* (покривати, закривати, накривати, застилати) [Rasonyi, 1967, p. 147].

Ярдар. В угорському документі під 1266 р. згаданий кипчацький бек Ярдар. Л. Рашоні вважав, що етимологія цього імені походить від куманського *yarat* (створювати) [Rasonyi, 1967, p. 147].

Додамо до цього, що перелік імен у Судацькому синаксарі стає окремим питанням, оскільки в ньому складно відокремити кипчацькі імена від загальнотюркських та монгольських. Окрім того, це питання було спеціально розглянуто І. Вашарі в окремій студії. Проте воно стосується більше золотоординської історії, ніж кипчацької [Vasary, 1988, p. 260–271].

Як бачимо, кипчацька антропонімія була багатою на тваринні імена. Користувались популярністю імена, які належали до назв собачих чи котячих тварин. Також широко використовувались імена, які мали назву птахів, польових тварин та худоби (верблюдів, баранів, кіз). Всупереч поширеному стереотипу, зміїна та драконяча символіка у кипчацькій антропонімії не була поширеною. Імена кипчаків також доволі часто відображали певні якості чи особливості зовнішності людини. Серед імен іноді зустрічалися титули. Деякі кипчацькі імена стали прототипом для героїв тюркських епосів.

Щодо імен, згаданих у Никонівському літописі, то вони частково належать до монгольського та постординського періодів. Що стосується кількості імен, то найбільш багаті на них літописи Русі та угорські документи. Найменше кипчацьких імен у сербських (три імені – Дорман, Куделін, Шишман) та грузинських хроніках (усього шість, причому власне кипчацьких імен п'ять). Візантійські грекомовні та європейські латиномовні хроніки (при цьому більшість імен зафіксовано власне в угорських документах) також містять незначну кількість імен кипчацьких ватажків (10 у візантійських та 12 у латиномовних європейських), проте їх все ж більше, ніж у грузинів.

Література

- Анна Комнина.* Алексиада / Пер., вступит. стаття, комент. Я. Н. Любарського. М., 1965.
- Анчабадзе З. В.* Кыпчаки Северного Кавказа по данным грузинских летописей XI–XIV веков // Материалы сессии по проблеме происхождения балкарского и карачаевского народов. Нальчик, 1960.
- Анчабадзе Г. З.* Кыпчаки в Грузии // Проблемы современной тюркологии. Алма-Ата, 1980.
- Бибиков М. В.* Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР: 1980. М., 1981.
- Гаркавец А. Н.* Бейбарс (619–676 / 1222–1277) // IV Международный тюркологический конгресс, 13–14 мая 2011 г. Туркестан: Международный Казахско-Турецкий университет им. Ясави, 2011.
- Голден П.* Религия кыпчаков средневековой Евразии // Степи Европы в эпоху Средневековья. Т. 6: Золотоордынское время. Донецк, 2008.
- Головко О. Б.* Половецький хан Котян Сутоєвич у політичному житті Центрально-Східної Європи першої половини XIII ст. // XI сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Київ, 7–8 червня 2007 р. К., 2007.
- Голубовский П. В.* Половцы в Венгрии (Отдельный оттиск). К., 1889.
- Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Т. 2. К., 1992.
- Димитров Хр.* Българско-унгарски отношения през средновековието. София, 1998.
- Други Данило.* Животи краљева и архиепископа српских. Службы / Приредили Гордон Мак Данијел, Дамиан Петрић, данашња језичка варијанта Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић. Београд, 1988.

Жития царя царей Давида // Символ. № 40. 1998.

Жан де Жуанвиль. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика / Пер. с старофранц. Г. Ф. Цыбулько. СПб., 2007.

Илиев Н. Десять половецких имен // Сборник материалов международной научной конференции «Кипчаки Евразии: история, язык и письменные памятники», посвященной 1100-летию Кимекского государства, в рамках Дней тюркской письменности и культуры. Астана, 2013.

Ипатьевская летопись (Воспроизведение текста издания 1908 г.) // Полное собрание русских летописей. Т. 2. М., 1962.

История и восхваление венценосцев / Пер. и ред. К. С. Кекелидзе. Тбилиси, 1954.

Кадырбаев А. Ш. Тюрки и иранцы в Китае и Центральной Азии XIII–XIV вв. Алма-Ата, 1990.

Кадырбаев А. Ш. О миграциях и расселении кыпчакских племен в степях Евразии до эпохи Чингис-хана // Altaica. Вып. VIII. М., 2003.

Кадырбаев А. Ш. Персидские и китайские источники о переселении кыпчакских племен в Дашт-и Кипчак (в XI – начале XIII в.) // Историко-культурные взаимосвязи Ирана и Дашт-и Кипчака в XIII–XVIII вв. Материалы Международного круглого стола. Алматы, 2004.

Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку / Под ред. акад. Е. Ф. Карского (Воспроизведение текста изд. 1926–1928 гг.) // Полное собрание русских летописей. Т. 1. М., 1962.

Литаврин Г. Г. Болгария и Византия в XI–XII вв. М., 1960.

Мургулия Н. П. Половцы южнорусских степей (до переселения орды Отрока в Грузию) // Труды Тбилисского... университета. Вып. 216. Тбилиси, 1984.

Мургулия Н. П., Шушарин В. П. Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII–XIII вв. М., 1998.

Никита Хониат. История со времени царствования Иоанна Комнина / Пер. Н. В. Чельцова. Т. 2 (1186–1206). СПб., 1862.

НПЛ – Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и предисл. А. Н. Насонова. М., 1950.

Осіпан О. Поширення християнства серед половців XI–XV ст. // Київська старовина. 2005(1). № 1.

Осіпан О. Поширення християнства серед половців XI–XV ст. // Київська старовина. 2005(2). № 2.

Отроценко В. В., Рассамакін Ю. Я. Половецкий комплекс Чингульского кургану // Археологія. Вып. 53. К., 1986.

Павлов П. Бунтари и авантюристы в средневековна България. Велико Търново, 2000.

- Павлов П. Половцы во внутривосточной жизни Византии и Болгарии XIII–XIV вв. // *Stratum Plus*. 2009. № 6.
- Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». К., 2008.
- Рогерий – Магистр Рогерий. Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами / Пер. с лат. А. С. Досаев. СПб., 2012.
- Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. СПб., 1884.
- Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. М.: Изд-во МГУ, 1966. 274 с.
- Храпачевский Р. П. Военная держава Чингисхана. М., 2004.
- Шаркань / <http://www.bestiary.us/sharkan>
- Шушарин В. П. Ранний этап этнической истории венгров. М., 1997.
- Цулая Г. В. Отрок Шарукан – Атрака Шарганис-дзе (к вопросу об антропологическом источниковедении народов Северного Кавказа) // *Силуэты Грузии*. Вып. 2. М., 2008.
- Annales Bohemiae 1196–1278 // Fontes rerum Bohemicarum*. Т. II/1. Pragaе, 1874.
- Annales Ottakariani // Fontes rerum Bohemicarum*. Т. II/1. Pragaе, 1874.
- Albrici monachi Triumphontimum. Chronicon / Edidit P. Sheffer-Boichorst – 1241 // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Т. XXIII. Hannover, 1874.
- Articuli Cumanorum // Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849.
- Baski I. On the ethnic names of the Cumans of Hungary // Kinship in the Altaic World / Proceedings of the 48th PIAC*. Wiesbaden, 2006.
- Berend N. At the gate of Christendom: Jews, Muslims, and “pagans” in medieval Hungary*. Cambridge UK, 2001(1).
- Berend N. Cuman integration in Hungary // Nomads and Sedentary World*. Budapest, 2001(2).
- Chronicon Dubnicense: Cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronisque Vindobonensi picto et Budensi accurate collatum // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores: 3. Quinque-Ecclesiis [s. n.]*, 1884.
- Chronicon pictum Vindobonense / Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitionem de aetate Belae regis notarii, et animadversiones criticas adiecit M. Florianus // Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars prima. Scriptores: 2. Lipsiae*, 1883.
- Constitutio Cumanorum // Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli, 1849.
- Dobre C. F. The Mendicants mission in an Orthodox Land: A case of Study in Moldavia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries // Annual of Medieval Studies at Central European University*. Vol. 9. Budapest, 2003.

- Golden P. B.* The «Polovci Dikii» // Harvard Ukrainian Studies. Vol. III. No IV. Cambridge Mass., 1980.
- Golden P. B.* Cumanica I: The Qıpçaqs in Georgia // Archivum Eurasiae Medii Aevi. Vol. IV. Wiesbaden, 1984.
- Golden P. B.* An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden, 1992.
- Golden P. B.* Cumanica IV: The Cumano-Qəriaq Clans and Tribes // Archivum Eurasiae Medii Aevi. Vol. IX. Wiesbaden, 1997.
- Golden P. B.* "I will give the people unto thee". The Chinggisid Conquests and their aftermath in the Turkic World // Journal of the Royal Asiatic Society. Third Series. Vol. 10. Part 1. Cambridge UK, 2000.
- Gökbel A.* Kipchaks and Kumans // The Turks. Vol. 1. Ankara, 2002.
- Fontes Rerum Bohemicarum. T. II. Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus / Prameny dějin českých. Díl II. vydavane z nadani Palackeho / Kosmuv letopis cesky s pokracovateli / Vydavatel Dr. Jos. Emler, prekladatel Vol. V. Tomek. Praha, 1874.*
- Hudud al-Alam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A. H.–982 A. D. / Tr. and expl. by V. Minorsky. With the preface by V. V. Barthold. London, 1937.*
- Kovacs Sz.* A Bortz, Cuman chief in the 13th century // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Vol. 3 (58). Budapest, 2005.
- Kurat A. N.* IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara, 1972.
- Lăzărescu-Zobian M.* Cumania as the name of thirteenth century Moldavia and Eastern Wallachia: some aspects of Kipchak-Rumanian relations / Turks, Hungarians and Kipchaks. A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun // Journal of Turkish Studies. Vol. 8. Harvard, 1984.
- Mándoky-Kongur I.* A hantos-széki kunok // Székesfehérvár évszázadai – 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972.
- Mándoky-Kongur I.* A kunok ulas törzse és törökségi kapcsolatai // Jászkunság – XXII. 1–2. Szolnok, 1976.
- Moravcsik Gy.* Byzantinoturkica. Vol. 1–2. Leiden, 1983.
- Paloczi-Horvath A.* Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe Peoples in Medieval Hungary. Budapest, 1989.
- Pritsak O.* Two Migratory Movements in the Eurasian Steppe in the 9th–11th centuries // Proceedings of 26th International Congress of Orientalists. New Delhi, 1964. Vol. 2. New Delhi, 1968.
- Rasonyi L.* Anthroponymes Comans de Hongrie // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricum. Vol. XX. Budapest, 1967.
- Rogerii.* Miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. T. XXIX. Hannover, 1892.

- Scriptores Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuni. Cura et Studio Joannis Georgii Schwandtneri. Pars Prima. Vindibonae: Typis Joannis Thomae nob. de Trattner, Caes. Reg. Aulae Typographi et Bibliopolae, MDCCLXVI (1766) // Веб-сайт Угорської електронної бібліотеки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/08800/08829/08829.pdf> – Назва з екрана.
- Spinei V. Moldavia in the 11th–14th Centuries. București, 1986.
- Spinei V. The Cumanic Bishopric: genesis and evolution: Genesis and Evolution // The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans. Leiden–Boston, 2008.
- Spinei V. The Romanians and the Turkic nomads North of Danube Delta from tenth to the Mid-Thirteenth Century. Leiden–Boston, 2009.
- Stoyanow V. Cumanian Anthroponymics in Bulgaria during the 15th Century // Studia in Honorem Professoris Verae Mutafčievae. Sofia, 2001.
- Thorau P. Lion of Egypt. Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century. London–New York, 1987.
- Vasary I. Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th–14th centuries // Central Asiatic Journal. Vol. 32. Wiesbaden, 1988.
- Vasary I. Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365. Cambridge, 2005.
- Zimonyi I. History of the Turkic speaking peoples in Europe before Ottomans // Веб-сайт «Упсальський Університет». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lingfil.uu.se/afro/turkiskasprak/ip2007/> Zimonyi I.P. pdf – Назва з екрана.

Я. В. Пилипчук

Імена кипчаків у європейських джерелах

Резюме

Статтю присвячено дослідженню антропонімів кипчаків у європейських джерелах. Вперше були об'єднані матеріали слов'янських, європейських латиномовних, візантійських грекомовних та грузинських джерел. Найбільші масиви даних про імена кипчаків містяться в угорських латиномовних документах та руських слов'яномовних джерелах. Більшість імен мають надійні тюркські етимології і тільки для незначної частини імен неможливо знайти пояснення їхнього походження. Всупереч поширеному стереотипу, зміїна та драконяча символіка в кипчацькій антропонімії не була поширеною. Імена кипчаків також доволі часто характеризували певні якості чи особливості зовнішності людини. Також серед імен іноді зустрічалися титули. Деякі кипчацькі імена стали прототипом для героїв тюркських епосів.

Ключові слова: кипчаки, імена, антропонімія, джерела, Європа

Имена кыпчаков в европейских источниках

Резюме

Статья посвящена антропонимам кыпчаков в европейских источниках. Впервые были объединены материалы славянских, европейских латиноязычных, византийских грекоязычных и грузинских источников. Наибольшие массивы данных об именах кыпчаков содержатся в венгерских латиноязычных документах и древнерусских славяноязычных летописях. Большинство имен имеют надежные тюркские этимологии, и только для незначительной части имен невозможно найти объяснение их происхождения. Вопреки распространенному стереотипу, змеиная и драконья символика в кыпчакской антропонимии не была распространена. Имена кыпчаков часто характеризовали определенные качества или особенности внешности. Также среди имен иногда встречались титулы. Некоторые кыпчакские имена вошли в тюркские эпосы.

Ключевые слова: кыпчаки, имена, антропонимия, источники, Европа.

Ya. V. Pylypchuk

Names of Kipchaks in European Sources

Summary

This paper is dedicated to the antroponyms of the Kipchaks in the European sources. In this research the materials of Slavic, European Latin, Greek-speaking Byzantine and Georgian sources were united firstly. The largest massive of names of the Kipchaks contained in the Hungarian Latin documents and Old Rus' chronicles. Most names have a reliable Turkic etymology and only a small part of the etymology of names can not be found. Snake and dragon symbolism was not distributed in Kipchak anthroponimy. The names of Kipchaks characterized the certain internalss or features of appearance usually. We can meat the titles among these names sometime as well. Some Kipchak names had entered in the Turkic epic tradition.

Key words: Kipchaks, names, antroponimy, sources, Europe.